

Ön Söz

“Bintül-hüda” (hidayət qızı) kimi tanınan iraqılı yazıçı, siyasi və ictimai xadim Aminə əs-Sədr 1937-ci ildə Bağdadın Kazimiyyə məntəqəsində anadan olub. Atası Heydər əs-Sədr vəfat edəndə onun iki yaşı vardı. Atasının ölümündən sonra maddi çətinliklə üzləşən ailəsi 1945-ci ildə Nəcəf şəhərinə köçür. O, uşaq yaşlarından təhsilə və elmə maraq göstərir, bu şövqlə boya-başa çatır. Nəcəf şəhərində anasından oxumaq və yazmağı öyrənir. On bir yaşında qardaşları Seyid İsmayıl ilə Məhəmmədbaqr əs-Sədrdən təhsil almağa başlayır. Öz elmi müəllimlərini davam etdirən Aminə əs-Sədr görkəmli müsəlman publisist və ziyalı qadın kimi yetişir. Bu sahədə onu, xüsusən görkəmli filosof, iqtisadçı və siyasi ideoloq olan qardaşı Məhəmmədbaqr əs-Sədr (1935-1980) istiqamətləndirir.

Bintül-hüda şəxsiyyətinin ən bariz cəhətini, şübhəsiz, ədəbiyyat və maarifçilik təşkil edir. Fitri istedadı malik olan Aminə on üç yaşından şeir yazmağa başlayır. İlk gənclik illərindən öz məqalələri ilə tanınır. O, iyirmi yaşına qədər qoyanda artıq qadınla bağlı düşüncələrdə böyük dəyişikliklərə nail olmuşdu. Bu illərdə o, Nəcəfdə nəşr olunan əl-Adva (1959) jurnalına məqalələr yazır. Öz məqalələrində qərbpərəstliyə və feminizmə qarşı çıxır, İslamın qadına daha böyük status verdiyini vurğulayır. Elmi və qələmi ilə İraq qadınlarının maariflənməsi yolunda yeni bir fəaliyyətə yol açan Aminə əs-Sədr onların ideoloji liderinə çevrilir. Bağdad və Kazimiyyədə qızlar üçün müxtəlif təhsil ocaqları təsis edir. Bu təhsil müəssisələrinin idarəçiliyində yer tutaraq müsəlman qızların savadlanmasında bö-

yük rol oynayır. Məktəb, xəstəxana və xeyriyyə cəmiyyətlərinin açılmasına təşəbbüs göstərir. Onun maarifpərvər addımları qadınların intellektual səviyyəsinin inkişafına, cəmiyyətin qadına, qadınların da İslama baxışının dəyişməsinə səbəb olur. O öz ölkəsində İslamla bağlı təhriflərin aradan qaldırılmasında təsirli rol oynayır. O deyirdi: "Bu nəslin xidmətində olmağı və bir nəslə tərbiyə etməyi daha üstün tuturam". Desək ki, ötən əsr İraq qadınının dirçəlişinin əsasında bu qadının fəaliyyətləri dayanır, bəlkə də, yanılmarıq.

Aminə əs-Sədr elmi-publisist fəaliyyətlə yanaşı, siyasi və sosial sahələrdə də aktiv idi. O öz ömrünü qardaşı Məhəmmədbağır əs-Sədrin ömrünə calaq etmiş və öz həyatını qardaşının diktatorluqla mübarizə həyatının bir parçası hesab edirdi. O, qardaşı ilə birlikdə İraqın siyasi həyatında iştirak edərək Səddam Hüseyn (1937-2006) rejiminə qarşı mübarizə aparır. Məhəmmədbağır əs-Sədr BƏƏS rejimi tərəfindən həbs edildikdən sonra bacısı Aminənin rejim əleyhinə başladığı mübarizə nəticəsində xalq ayağa qalxır və etiraz dalgasının güclənməsi nəticəsində rejim onu həbsdən azad edir. Lakin çox keçmir ki, bacı-qardaş öz şərəfli ömür yollarını da hər ikisi eyni gündə başa vururlar; 1980-ci ildə Aminə əs-Sədr qardaşı ilə birlikdə həbs edilir və 8-9 aprel tarixində Səddam Hüseyn tərəfindən güllələnərək faciəli şəkildə qətlə yetirilir.

Aminə əs-Sədr cəmi 43 il ömür sürsə də, bu qısa ömründə ədəbi və maarifçi fəaliyyətləri ilə müsəlman qadınına böyük töhfələr verir. Öz hekayə, roman və povestləri, o cümlədən tarixi romanların tərcüməsi ilə müsəlman qadınının yoluna yeni işıq saçı. Müsəlman dünyasının az tədqiq olunan şəxsiyyətlərindən olan Aminə əs-Sədr öz əsərlərində İslam ümmətinə qarşı yönələn ittihamları cavablandırır. Onun kitablarında İslam dininin prinsipləri, müsəlman ictimai və mənəvi dəyərlərinin təsviri, Qərbin ifrat azadlıq məfhumunun tənqidi və insan təbiətinin İslam nöqteyi-nəzərindən təhlili öz əksini tapır. Geniş oxucu kütləsi arasında yayılan bu əsərlər sadə və cəlbedici üslubda yazılsa da, dərin elmi-fəlsəfi məzmunu əhatə edir.

Maraqlısı budur ki, Aminə əs-Sədr bütün bu keyfiyyətlərə heç bir akademik təhsili olmadığı halda nail olur. Misirli yazıçı və ədəbiyyat üzrə professor xanım Bintüş-şati (1913-1998) Aminə əs-Sədrə görüş zamanı onun yaradıcılığı və düşüncələri ilə yaxından tanış olduqdan sonra soruşur: "Siz hansı universitetin məzunusunuz?" Aminə: "Mən ev universitetinin məzunuyam", – deyə cavab verir.

Bu günədək təqribən ondan artıq əsəri çap olunmuş yazıçının sizə təqdim edilən "Xəstəxanada görüş" povestində o, cəmiyyətin və ümmətin möhtəşəm ilahi konsepsiya vasitəsilə ali insani dəyərlərə yiyələnməsinin necəliyi barədə düşünür və yazır. Povestdə bir çox elmi-fəlsəfi problemlərə anlaşıqlı və səlis üslubda aydınlıq gətirilir; silsiləvi dialoq şəklində materialist fəlsəfi məktəblərinin irəli sürdüyü prinsiplər müzakirə edilərək bu baxışların yetərsizliyi, insanı ali dəyərlərə çatdırmaq potensialına malik olmadığı sübuta yetirilir. Kitab öz orijinalıq, dərinlik və mənəvi dəyərlərin önə çəkilməsi ilə diqqət çəkir.

Ümid edirik ki, müsəlman dünyasında parlaq imza sahibi olan Bintül-hüda bu və nəşr edəcəyimiz digər əsərləri ilə dəyərli oxucuların marağına səbəb olacaq və az da olsa, düşüncələrdə öz müsbət təsirini buraxacaq.

Parlaq İmzalar

Telefon zəng çaldı. Doktor Aminə yuxulu-yuxulu yatağında o yan-bu yana çevrildi. Bilmirdi yatsın, yoxsa telefona cavab versin. Telefon hələ də zəng çalırdı və o, yanıq və yarıyuxulu vəziyyətdə tərəddüd edirdi. Axır ki, özünə gəldi və hiss etdi ki, oyanmalıdır. Telefona tərəf gedə-gedə saatına baxdı. Saat gecə biri göstərirdi. Deməli, heç bir şübhə yox idi ki, xəstənin vəziyyəti çox ağırdır və təcili olaraq onun yanına getmək lazımdır.

Dəstəyi götürdü. Doğrudan da, elə idi. Bir xəstənin vəziyyəti ağır idi. Həkimini səkkizinci mərtəbəyə çağırırdılar. O, vaxt itirmədən geyinib otaqdan çıxdı. Müayinə otağına çatdıqda, oradan çıxan tibb bacısından xəstənin vəziyyətini soruşdu. Tibb bacısı dedi:

– Xəstə, sinəsindəki güclü ağrılardan şikayət edən qoca bir qadındır.

Doktor sürətlə otağa daxil oldu. Nigaran görünən gözəl, cavan, incə və örpəkli bir qız doktor Aminəyə tərəf bir neçə addım atdı. Deyəsən, doktor Aminənin ondan xoşu gəldi, mehribanlıqla ona əl verib görüşdü və dedi:

– Allah kömək olsun!

Cavan qız dedi:

– Doktor! Bu mənim nənəmdir. Bir neçə saatdır ki, vəziyyəti çox pisdır və güclü ağrıları var. Hətta bir neçə dəqiqəlik huşunu itirmişdi. – Bunu deyib doktorla birgə nənəsinə tərəf addımladı.

Nənə rəngi-ruhu qaçmış vəziyyətdə müayinə stolunun üstündə uzanmışdı və hələ də ağrıdan inildəyirdi. Həkim cəld müayinəyə başladı və eyni zamanda bir tibb bacısını da köməyə çağırdı. O, böyük səylə işini görürdü və xəstəyə çox qayğı ilə yanaşırdı.

Cavan qız gözləmə otağında həyəcanla o baş-bu başa var-gəl edirdi. O, çox iztirablı görünürdü. Nəhayət, müayinə başa çatdı. Məlum oldu ki, qoca infarkt keçirib, buna görə də bir müddət xəstəxanada qalmalıdır. Həkimin göstərişi ilə onu başqa bir boş palataya köçürdülər və orada doktor xəstəyə bir sakitləşdirici dərman verdi ki, yuxuya getsin.

Həkim bayaqdan xəstəyə qulluq etdiyinə görə, cavan qızla nənəsi haqqında söhbət etməyə imkan tapmamışdı. Amma işini bitirdikdən sonra nənəsinin yatağının yanında dayanmış və çox pərişan halda olan cavan qızı gördü. Onun kirpikləri ağlamaqdan islanmışdı. Yaşla dolmuş gözləri isə buludlar arxasından parıldayan bir cüt ulduza bənzəyirdi. Həkim hiss etdi ki, qızı sakitləşdirmək üçün onunla bir neçə kəlmə söhbət etməlidir. Gülümsəyib dedi:

– Ümidvaram ki, ciddi bir şey olmaz, çünki lazım olan köməyi ona vaxtında etmişəm.

Cavan qız dedi:

– Nənəm üçün çəkdiyiniz zəhmətə görə sizə minnətdaram.

Həkim isə cavabında:

– Mən hər xəstə üçün bu işi görürəm. – dedi.

O hiss etdi ki, qızın rəngi qaçıb. Əlindən tutduqda gördü ki, əlləri buz kimidir. Mehribanlıqla ona dedi:

– Hiss edirəm, çətin anlar yaşamısınız, niyə bir az yatıb istirahət etmirsiniz? Cavan qız isə dedi:

– Düzdür, yorğunam, amma nənəmi necə tək qoyum?

Həkim soruşdu:

– Sizin bacınız yoxdur?

Cavan qız qısa sükutdan sonra dedi:

– Onun məndən başqa qızı, mənim isə ondan başqa anam yoxdur. – Bunu dedi və göz yaşları leysan tək axdı. Bu hal onu, elə bil ki, daha da gözəlləşdirdi. Həkimin ona ürəyi yandı; onun əlini mehribanlıqla sıxa-sıxa dedi:

– Mən sizin yerinizə nənənizin yanında qalıb ona baxaram.

Cavan qız dedi:

– Bu, düzgün olmaz, siz, gərək, yatasınız. Əlinizdən gələni artıq etmişiniz.

Həkim gülümsəyərək dedi:

– Mən belə şeylərə öyrəşmişəm və bu mənim üçün elə də çətin deyil. Gecənin əvvəlində iki saat yatmışam. Ona görə də yatmaq sizin üçün daha vacibdir. Amma bir az

gözlə, mən indicə qayıdıram. – Bunu dedi və cavabı göz-
ləmədən otaqdan çıxdı.

O getdikdən sonra, qız hiss etdi ki, həkim məsuliyyətli
insandır və ona güvənmək olar. Həkim əlində bir kitabla
geri döndü və cavan qıza dedi:

– Əzizim! Çalış, yatasan. Mən də vaxtımı bu kitabı oxu-
maqla keçirəcəyəm. Arxayın ol, nənənə yaxşıca qulluq
edəcəyəm, xanım!... – O, qıza adı ilə müraciət etmək istə-
yirdi. Ancaq onun adını bilmədiyinə görə susdu. Cavan
qız tez dilləndi:

– Nəfisə, adım Nəfisədir.

Doktor da:

– Mənim də adım Aminədi. İndi isə ikinci çarpayıya
uzan və bir az istirahət et. – dedi.

Nəfisə çarəsiz həkimin sözünə əməl etdi və çox yorğun
olduğundan, onu tez yuxu apardı.

Ayıldıqda başa düşdü ki, bir saatdan çox yatıb və Ami-
nə hələ də nənəsinin yanında oturub kitab oxuyur. Nənəsi
də oksigen balışı ilə nəfəs aldığına görə rahat yatır. Nəfisə
yataqdan qalxıb Aminəyə tərəf getdi, qəmgin və titrək
səslə ona salam verib, nənəsinin vəziyyətini soruşdu. Ami-
nə onu arxayınlaşdırıb kitabı stolun üstünə qoydu, ayağa
qalxaraq dedi:

– Gedim sübh namazına hazırlaşım, sonra isə rəsmi iş
saatına kimi bir az yatmağa çalışacağam. İnşallah, sabah
sənə və nənənə baş çəkərəm.

Nəfisə təşəkkür etdi və doktor Aminənin əlini məhəb-
bətlə sıxaraq dedi:

– Doktor! Bilmirəm, sizə necə təşəkkür edirəm. Mənə çox böyük qayğı göstərdiniz, tənhalıqda, əzab və nigaranlığa tab gətirməkdə kömək oldunuz.

Aminə dedi:

– Ay Nəfisə, madam ki, Allah sənirlədir, tək deyilsən. Görürəm, başını bağlamısan, imanlı qıza oxşayırsan. İman həyatın bütün mərhələlərində insanı güclü edir.

Nəfisə minnətdarlıqla həkimi qapıya kimi ötürdü. Sonra yenidən nənəsinin yanına qayıtdı və Aminənin oturduğu yerdə əyləşmək istədikdə, gözü, həkimin yaddan çıxararaq orada qoyduğu kitaba sataşdı. Kitabın adını oxuduqda, diqqətini cəlb etdi, çünki adı ona qəribə gəldi: “Tibb – iman üçün bir mehrab”. Təəccüblə özü-özündən soruşdu: “Qəribədir! Görəsən, bu ifadənin mənası nədir? Tibbin imanla nə əlaqəsi var? Məgər tibb – bədəni sağaltmaq üçün bir elm deyilmi? Halbuki din – cəhənnəm alovundan nicat tapmaq üçün edilən ibadətdir. Bəs tibb iman üçün necə bir mehrab ola bilər?”

Marağı o qədər çox idi ki, dözməyib kitabı vərəqlədi. Diqqətlə kitabın üz qabığına baxdı – insan beyninin təsviri çəkilmişdi. Şəklin altında aşağıdakı mübarək ayə yazılmışdı: *“Bu gördükləriniz Allahın yaratdıqlarıdır. İndi siz mənə Allahdan başqalarının nə yaratdıqlarını göstərin”. (Loğman/11)*

O, kitabı vərəqləyir, bəzi yerləri oxuyub fikrə dalırdı. Bir müddətdən sonra sübh namazını qılmaq və nənəsinə lazım olan işləri görmək üçün kitabı qırağa qoydu və işlərini bitirdikdən sonra yenidən oxumağa davam etdi.

Hava yavaş-yavaş işıqlandı və səhər açıldı. Xəstənin dərmanını verən tibb bacısı otağa gəldi və dərmanı verib otaqdan çıxdı. Bir müddətdən sonra mütəxəssis həkim bir qadın həkimlə otağa daxil oldu. O, qısa müayinədən sonra Nəfisəni arxayın etmək üçün bir neçə söz deyib, otaqdan çıxdı. Gəzəndə ayaqlarını bərk-bərk yerə vuran qadın həkim də otağı tərk etdi. O, sanki, ayaqqabılarının dabanından çıxan səslə öz yerişini tənzimləyirdi. Bir neçə saniyə keçməmişdi ki, həmin həkim geri qayıtdı və Nəfisəyə təkidlə tapşırırdı ki, xəstəni hərəkət etməyə qoymasın. Sanki, bu qısa kəlmələr onun üzünün cizgilərini yaxından seçmək üçün Nəfisəyə imkan yaratdı. O gördü ki, onun üzü, çoxlu rənglərdən istifadə olunmuş bir rəsm tablosuna bənzəyir. Nəfisə iki sima arasında olan fərqi tez hiss etdi: biri, saxtalıq və ögeyliyi xatırladan bu doktor xanımın üzü, digəri, doktor Aminənin səmimiliyini və imanlı insan olmasını yada salan siması. Burada Nəfisə hiss etdi ki, Aminəni görmək üçün səbirsizləşir. Ondan ürək isidici və sakitləşdirici sözlər eşitmək, kitabdakı bəzi şeylər haqqında soruşmaq istəyirdi. Saatına baxıb öz-özünə dedi: "Qəribədir! Görən, niyə gecikib?"

Nənəsinin yanına qayıtdı. Nənəsi ayıq idi və dincəlmiş görünürdü. Nəfisə sevincək onunla üzbəüz oturaraq dedi:

– Nənə can! Yaxşılaşmağına çox sevindim. Kaş biləydin, sənin üçün necə nıgaran idim! Dünən halın çox pis idi.

Nənəsi kədərli halda cavab verdi:

– Bəli, əzizim, nigaranlığının səbəbini başa düşürəm, xüsusən ona görə ki, sən tənhasan!

Nəfisə dedi:

– Amma mən Aminə həkimin yanında özümü tənha hiss etmədim. Çünki o, çox mehribandır. Hətta mənim yatmağıma israr etdi və özü bir saatdan çox ayıq qalıb sənə nəzarət etdi.

Nənə gülümsəyib dedi:

– Allaha çox şükür ki, bu çətinlikdə onu sənə həmdəm göndərib. Nəfisə nənəsindən sakit olmağı, danışib özünü yormamağı xahiş etdi və yenidən kitabı oxumağa başladı. Vaxtaşırı saata baxaraq intizarla Aminənin gəlişini gözləyirdi.

Günorta oldu və Nəfisə namazını qıldı. Amma, sanki, nəyisə itirdiyini hiss edirdi. Bu hiss ona çox qəribə gəlirdi. Öz-özünə dedi: “Niyə Aminəni bu qədər görmək istəyirəm, halbuki onu görmədiyim cəmi bir neçə saatdır?! O, ancaq xəstə qarşısında olan borcunu yerini yetirdi, vəssalam. Bəlkə də, onu daha heç vaxt görməyəcəm”.

Bu zaman Nəfisənin içindən gələn səs qətiyyətlə cavab verdi: “Bu həvəs və intizar yersiz deyil. O sənə çox mehribanlıq edib, sənə yalnız bir həkim kimi yox, kamil bir insan kimi yanaşib. Əgər onun qayğısı olmasaydı, tənhalığa və çoxlu çətinliklərə dözməli olacaqdın”.

Bu zaman qapı yavaşca döyüldü. Nəfisə fikirlərindən ayrılıb özünə gəldi. Ayağa qalxdı ki, görsün, kimdir. Görəndə ki, doktor Aminə otağa daxil olur, çox sevindi. “Xoşgəldin” demək üçün ona tərəf getdi. Görünürdü ki, Aminə də Nəfisə qədər sevinir.

Aminə dedi:

– Xanım həkim mənə nənənin vəziyyəti barədə məlumat verib. Səhərdən işlə məşğul idim. Bu gün doğum şöbəsinə mən baxırdım. Ona görə də ümid edirəm, gecikdiyimə görə məni qınamazsan.

Nəfisə tələsik dedi:

– Yox... bu nə sözdür?! Əksinə, mən səbirsizliklə sizlə görüşü gözləyirdim.

Bir anlıq Aminəyə elə gəldi ki, Nəfisə onu nənəsinin vəziyyətinin pisləşdiyinə görə gözləyirmiş. O, nənəyə tərəf getdi və ona tam yaxınlaşıb dedi:

– Nədir, nənə, yaxşı deyilsən? – Sonra üzünü Nəfisəyə tutub dedi:

– Nənə nədənsə şikayətlənirdi?

Nəfisə dili dolaşaraq səmimiyyət və paklıqdan gülümsədiyi halda dedi:

– Yox, Allaha şükür, nənəm yaxşıdır. Sizi daha çox özümə görə gözləyirdim. Sizinlə söhbət etmək üçün bir az vaxtınızı ala bilərəm?

Aminə gülümsəyərək Nəfisəyə tərəf gəldi və stulun üzərində oturaraq dedi:

– Mən elə ona görə gəlmişəm ki, sənin yanında olum, görüm, yorğunsanmı və yatmağa ehtiyacın varmı?

– Yox, yuxuya ehtiyacım yoxdur, əksinə, gərək, çox ayıq olam, çünki bu kitabda oxuduğum məsələlər barədə sizdən soruşacaqlarım var, – deyə cavab verərək kitabı götürdü və Aminənin yanında oturdu. Aminə dedi:

– Ah, mən bu kitabı götürməyi unutmuşam. Nəfisə, onu oxudun?

Nəfisə:

– Bəli, oxudum və məni fikirlərə qərq etdi, – dedi.

– Niyə? – Aminə soruşdu.

Nəfisə dedi:

– Çünki tibb ilə iman arasında bir əlaqə olduğunu güman etmirəm. Mənim bildiyimə görə, tibb – insanın bədəninə aid olan bir elmdir, amma iman yalnız ibadətdir.

Aminə dedi:

– Nəfisə, elm insanı imana dəvət edir. İnsanın biliyi artıqca, yaradana imanı da çoxalır.

Nəfisə soruşdu:

– Necə?

Aminə dedi:

– İnsan bir şeyi tanımasa, onun dəyərini də bilməz. Məsələn, sən bu elektrik sobasına baxdıqda, dəqiq başa düşə bilməzsən ki, onu düzəldən şəxs bu işi nə qədər diqqət və incəliklə görmüşdür. Təsəvvür belə edə bilməzsən ki, bu işin nə qədər biliyə və çoxsaylı sınaqlara, təcrübələrə ehtiyacı olmuşdur. Sən bu işdən bir azca məlumatı olan insandan fərqlənirsən.

Bu vaxt Aminə Nəfisənin sifətində təbəssüm gördü. O, Aminənin dediyi sözlər müqabilində öz təbəssümünü gizlətməyə çalışdı. Aminə bir anlıq susdu. Zehninə bir sual gəldi. Nəfisədən soruşdu:

– Sən tələbəsən?

Nəfisə:

– Bəli, sonuncu kursdayam. – dedi.

Bunu dedi, lakin oxuduğu yerin adını demədi.

Aminə dərhal dedi:

– Zənnimcə, sən Texnologiya Universitetində mexanika üzrə təhsil alırsan. Düz bildim?

Nəfisə təəccüblə dedi:

– Bəli, amma haradan bildin?

– Səninlə danışanda çöhrəndən anladım ki, çəkdiyim misal sənin üçün münasib deyildi. Sobanın quruluşundan xəbərin var, amma sözümü kəsməmək üçün heç nə demədin. Bu onu göstərir ki, sözlərimə diqqətlə qulaq asırsan. – Aminə dedi.

Nəfisə dedi:

– Ancaq sobadan bir şey bilib-bilmədiyimə baxmayaraq, izah etdiyin misal tamamilə düzgün idi. Ona görə də, xahiş edirəm, davam et.

Aminə dedi:

– Aha, hər hansı bir şeylə bağlı elmin az olsa da, bu, qiymətlidir. Şahidi olduğumuz kimi, elm özünün müxtəlif sahələri ilə alimlərin düşüncələrini Allaha inanmağa tərəf yönəldir, xüsusən də ən mühüm və ən dəqiq elmlərdən sayılan və hər insafli alimi Allahı tanımağa vadar edən tibb elmi.

Nəfisə dedi:

– Xahiş edirəm, bu barədə ətraflı danışasan, çünki mən bəzi vacib əməlləri yerinə yetirməkdən başqa, din

barəsində heç bir şey bilmirəm. Onları da kor-koranə edirəm, eləcə namaz qılıram, oruc tuturam, başımı bağlayıram... Çox vaxt çətin vəziyyətə də düşürəm, başımı bağladığıma görə hamı mənim dindən məlumatlı bir adam olduğumu düşünür.

Aminə dedi:

– Nə sualın varsa, soruşa bilərsən. Bildiyimə cavab verərəm.

Nəfisə soruşdu:

– Hətta asan suallar olsa da?

Aminə:

– Nə sual olur-olsun cavab verməyə hazıram. Amma bir xahişim olacaq, nə qədər ki iman haqqında danışırıq, mənə doktor demə, Aminə desən, kifayət edər. İndi nə istəyirsən soruş, – dedi.

Nəfisə gülərək dedi:

– Bilmək istərdim, müəllif kitabın üz qabığı üçün niyə məhz beyin şəklini seçib?

Aminə dedi:

– Çünki beyin – insan bədəninin ən mühüm üzvüdür. Həm də ki beyin, bədən hüceyrələri və sinir sistemi ilə birgə bədən müxtəlif hissələrini idarə edən bir hökmdara bənzəyir və insanın bədəninin bütün əzaları beyinə tabe olur. Beyin özü balaca olmağına baxmayaraq, milyonlarla sinir hüceyrələrindən ibarətdir!

Nəfisə təəccüblə təkrar etdi:

– Milyonlarla əsəb hüceyrələri!

Aminə dedi:

– Bəli, hər birinin özünəməxsus funksiyası var ki, ondan kənara çıxmır. Amma öz növbəsində, hamısı əməldə bir-birinə bağlıdırlar. Hər hüceyrə digərinə öz funksiyasını həyata keçirməkdə kömək edir. Əgər onlardan hər hansı biri gücdən düşsə, çox ağır nəticəyə gətirib çıxara bilər.

Burada Aminə susdu. Nəfisə isə dedi:

– Düzünü desəm, düşünməzdim ki, insan beyni bu qədər mürəkkəb ola bilər.

Aminə davam etdi:

– 1957-ci ildə Nyu Yorkda təşkil olunan elmi seminarlardan birində alimlərdən Cedson Herrik adında alim çıxışında beyin haqqında bunu demişdir: “Əgər müxtəlif dəzgah və aparatların hamısını, o cümlədən televizor, radar, teleqraf və telefonu bir yerə toplasaq, sonra çox böyük və mürəkkəb aparatlardan ibarət olan bu toplunu kiçiltməyə çalışsaq, hətta çox zəhmət çəkib beyin ölçüsünə qədər kiçiltsək belə, mürəkkəbliyində insan beyninə çata bilməz”.

Nəfisə dedi:

– Necə də təəccüblüdür! İnsanın başında belə bir mürəkkəb cihaz varmış, heyf ki, bədənimizin bu mürəkkəblik və zərifliklərindən xəbərimiz yoxdur.

Aminə:

– İnsan bədəni haqqında çox danışmaq olar, – dedi.

Nəfisə dedi:

– Necə? Mümkündürsə, bir nümunə gətirərdin.

Aminə dedi:

– Məsələn, bilirsənmi ki, insanın sinirləri tam şəkildə onun bədənini ilə qarışmış vəziyyətdə və qırılmaz rabitədədir?! Sinirlər iki cürdür. Birinci növ – iradi sinirlərdir ki, bədən əzələlərinin az bir qrupu ona tabedir. Həmin əzələlər xətvəri əzələlər adlanır. Əl, ayaq, dil əzələləri bu qrupa aiddir və bu üzvlərin hərəkəti ixtiyaridir. İkinci növ əzələlər isə insan iradəsindən asılı olmayaraq işləyir. Bu əzələlər özünəməxsus sinirlərə tabedir. Ürək, həzm və tənəffüs orqanları bu növ əzələlərə aiddir. Dediklərimdən, uca Allahın hikmətinin bir guşəsi aydın olur. Əgər bütün orqanlar insanın iradəsi ilə işləsəydi, o zaman insan bir an belə rahatlıq tapa bilməzdi. Hətta bir neçə saniyə yata bilməzdi, çünki yatsa, ürəyi dayanardı. Eləcə də həzm, tənəffüs və s. orqanlar da öz funksiyasını yerinə yetirə bilməzdi.

Bu, fəaliyyətində iradi sinirlərə bağlı olan xətvəri əzələlərə də aiddir. Yəni əgər bu əzələlər qeyri-ixtiyari olsaydı, iradi sinirlərə ehtiyac olmazdı. Nəticədə, onlar da digər növ əzələlər kimi daim işləyərdi.

Nəfisə soruşdu:

– O zaman nə baş verərdi?

Aminə dedi:

– O zaman, insan ömrü boyu daim yol gedərdi və dağınıqardı, eynilə, daim döyünən ürəyi kimi.

Nəfisə diqqət və böyük maraqla qulaq asırdı. Aminə susduqda, Nəfisə ondan söhbəti davam etməsini istədi və dedi ki, onun söhbətləri maraqlı və ürəyə yatandır.

Aminə dedi:

– Məsləhət görürəm ki, bu kitabı oxuyasan. O zaman insan bədəninin sirləri haqqında daha çox biləcəksən.

Qısa sükutdan sonra Nəfisə dedi:

– Aminə, mənim oxumağa elə də marağım yoxdur. Mən daha çox qulaq asmağa üstünlük verirəm.

Aminə dedi:

– Amma Nəfisə, təkcə eşitmək kifayət etmir, onda insan maraqlandığı mövzunu tam başa düşmək üçün zehninə tam arxalanmır. İnsan oxuduğundan çox qulaq asırsa, dərk etmək üçün başqalarına möhtac olur. İnsan həmişə anlaşılmaz və qaranlıq məsələlərlə üzləşir, onları bilmək üçün mütalibə etməlidir. Əgər bir mövzunu anlamaqda başqalarına arxalansan, məlumatların məhdud olacaq, çünki eşitmək nə qədər yaxşı olsa da, kəmiyyət və keyfiyyət baxımından oxumağa çatmaz.

Bu vaxt nənə yatağında o üz-bu üzə çevrildi. Nənənin tərpəndiyini görən həkim və Nəfisə ona tərəf getdilər. Aminə, xəstənin vəziyyətini bilmək üçün ona tərəf əyildi. Nənə gülümsədi və keçən gecə ona nəzarət etdiyi üçün Aminəyə təşəkkürünü bildirib dedi:

– Dünənki gecə çəkdiyiniz zəhmətə görə sizə borcluyam. Ömrümün sonuna kimi sizə dua edəcəyəm.

Aminə dedi:

– Təşəkkür edirəm. Mən də sizə uzun ömür arzulayıram.

Nənə davam etdi:

– Qızım, adın nədir?

Aminə dedi:

– Aminə.

Nənə bir anlıq susdu və dedi:

– Bu ad mənə tanış gəlir. Aminə, atanın adı nədir?

Nənə bunu soruşduqda Nəfisə başa düşdü ki, Aminə bu sualın qarşısında özünü eşitməzliyə vurur:

– Mən hər gün sizə baş çəkəcəyəm. Ümidvaram ki, Allahın köməyi, Nəfisənin də qulluğu sayəsində tezliklə yaxşılaşacaqsınız.

Nəfisə gülümsəyərək dedi:

– Eləcə də doktor Aminənin qayğıkeşliyi sayəsində.

Sonra hər ikisi əvvəlki yerlərinə qayıtdılar. Nəfisə istəyirdi ki, Aminə söhbətini davam etsin, amma fikirləşdi ki, Aminəni yora bilər. Ona görə də otağa bir müddət sükut çökdü. Onlar ayrılana kimi qısa bir-iki kəlmə danışdılar. Aminə getmək istədikdə, kitabı oxumaq üçün Nəfisəyə verdi.

* * *

Aminə hər gün onları görməyə gəlirdi. Beləliklə, dostluqları get-gedə möhkəmlənirdi. Xüsusən Aminənin fikir baxımdan Nəfisəyə kömək etməsi onların arasında olan dostluq və məhəbbəti daha da möhkəmləndirirdi.

Ancaq bir-iki gün idi Aminədən xəbər yox idi. Üçüncü gün həkim nənənin otağına gələndə Nəfisə ondan soruşdu:

– Doktor Aminə məzuniyyətəmi çıxıb?

Həkim:

– Yox, o xəstələnib – dedi.

Nəfisə ah çəkib dedi:

– Xəstələnib?! Harada? Evdədir, yoxsa xəstəxanadadır?

Nəfisəyə sual verməyə imkan verməyən həkim:

– Xəstəxanadadır. – deyib otaqdan çıxdı.

Nəfisə həyəcanlı halda yerindəcə donub qaldı. Ürəyi Aminəni görmək istəyirdi, amma onu harada tapacağını bilmirdi. Öz-özünə soruşurdu: “Görəsən, onu yenidən görə biləcəyəm?”

Bir saatdan sonra növbətçi tibb bacısı gəldi. Nəfisə ümidlə ondan Aminə barəsində soruşdu. Tibb bacısı dedi:

– İki gündür xəstədir.

Nəfisə:

– Mümkündürmü, onun otağına baş çəkim?

– O öz otağında deyil.

– Bəs haradadır?

– Sizin palatayla üzbəüz palataya köçürülüb.

Nəfisə sarsılaraq cavab verdi:

– Ah, yəqin, vəziyyəti çox pisdır.

Tibb bacısı dedi:

– Ağır qrip tutub, buna görə həkim tələb edib ki, doktor Aminə müalicə otağına köçürülsün, çünki həm öz sağlamlığı üçün faydalıdır, həm də xəstəxananın qadın həkimləri bölməsi onun keçici xəstəliyindən amanda qalar.

Nəfisə bir neçə dəqiqədən sonra qəmgin halda dedi:

– Kaş onun görüşünə gedə biləydim!

– Getməyinə nə mane olur?

– Nənəm. Onu tək qoyub necə gedim?

– Şükür Allaha, nənən yaxşıdır, buna baxmayaraq, mən sənin yerinə bir müddət onun yanında qalaram.

– Haçan vaxtın olar? – Nəfisə soruşdu.

– Günorta saat 12-dən sonra. – Tibb bacısı cavab verdi.

Nəfisə ona minnətdarlığını bildirdi. O, nigaranlıq və səbirsizliklə saat 12-ni gözləyirdi. Nəhayət, o an yetişdi. Tibb bacısı gələndən sonra Nəfisə tələsik Aminənin qaldığı otağa tərəf getdi. Aminənin yatmış olacağını düşünüb qapını yavaşca döydü. Cavan bir oğlan qapını açdı. Nəfisə təəccüblənib qayıtmaq istədi, amma cavan oğlan zahirdə mətin və ağır təbiətli adama oxşayırdı. Buna görə də Nəfisənin ürəyində arxayınlıq yarandı. Salamlaşıb dedi:

– Doktor Aminə necədir?

Cavan oğlan kənara çəkilərək ona cavab verdi:

– Buyurun, o, oyaqdır...

Nəfisə içəri keçdi və ağır addımlarla Aminənin yatağına tərəf getdi. Cavan oğlan otaqdan çıxdı və qapını örtüdü. Nəfisə düşündü ki, yəqin, həkimdi. Aminənin yatağına lap yaxınlaşdıqda, ona tərəf əyilib, mehribanlıqla salam verdi və qəmgin səsle vəziyyətini soruşdu. Amma Aminənin qızdırma içində olduğunu gördükdə çox təsirləndi və yavaşca onu çağırdı:

– Doktor Aminə! Doktor Aminə! Bacım, necəsən?

Aminə narahatlığını bürüzə verməməyə çalışaraq zəif səsle cavab verdi:

– Ümid edirəm ki, yaxşıyam. Nənə necədi?

– Yaxşıdır. Salamı var. Sənin üçün dua edir.

Nəfisə Aminənin yanında taxtın üstündə oturdu. Gördü ki, Aminə möhkəm xəstədir. Balıncın üzərinə tökülən dağınıq saçları və üzünün qızartısı onu daha da gözəlləşdirmişdi. İlk dəfə idi ki, Nəfisə Aminəni başlaçıq görürdü. Aminəyə aid xatirələr bir anlıq fikrindən keçdi. Düşündü ki, hansı yolla olursa-olsun, ona kömək etməlidir.

Vaxt gec-gec keçirdi. Nəfisə hələ də Aminənin yanında idi. Onu tək qoyub getmək istəmirdi. Digər tərəfdən, nənəsi gözləyirdi və Nəfisə bundan artıq orada qala bilməzdi. Bir azdan Aminə gözlərini açdı. Gördü ki, Nəfisə hələ də onun yanındadır. Titrək və zəif səslə dedi:

– Nəfisə, nə üçün hələ də buradasan? Əzizim, nənən xəstədir, onun yanına qayıtmalısan.

– Axı səni necə tək qoya bilərəm?

– Nəfisə, mən tək deyiləm, çıxanda qardaşımı çağır.

– Qardaşın haradadır?

– Məncə, məlumat otağında olar.

Nəfisə tərəddüdlə dedi:

– Amma mən onun adını bilmirəm ki, çağırım.

Aminə güclü qızdırmasına baxmayaraq, gülümsədi və dedi:

– Onun adı Əhməddir, sən bura gələndə qapını açan oğlandır.

Nəfisə dedi:

– Ah, mən elə bildim, o, həkimdir.

– Düzdür, o, həm də həkimdir. Əgər qardaşım olmasaydı, onun yanında bu cür uzanmazdım, – deyib dağınıq saçlarına işarə etdi.

– Onun çıxıb qayıtmadığını görəndə, elə bildim ki, həkimdir.

– O sənin özünü rahat hiss etməyəcəyini düşündüyünə görə bayıra çıxdı.

Nəfisə yerindən qalxıb Aminəni öpdü və sağalmasını diləyib otaqdan çıxdı. Məlumat otağına gedəcəkdi, lakin ürəyi bu işə razı deyildi. Çıxan kimi Əhmədi palatanın qabağında gördü. Nəfisə bir söz deməmiş, o, Aminənin otağına girdi. Nəfisə işin belə alınmağına çox sevindi.

O, tez nənəsinin yanına getdi. Nənə hələ də yatırdı. Onun yanında oturub kitab oxumağa başladı. Çox keçmədən nənə yuxudan ayıldı və Nəfisəni otaqda gördü. Nəfisə onun vəziyyətini soruşdu. O dedi:

– Mən yaxşıyam, doktor Aminə necədi?

Nəfisənin ürəyini, sanki, böyük bir qəm sıxırdı. O dedi:

– Vəziyyəti pis idi.

– Allah ona şəfa versin. De görüm, onun yanında kim var idi?

– Mənim düşündüyümə görə qardaşı həkimdir və onun yanında qalır. Mən yanına getdikdə qardaşı otaqdan çıxdı.

– Məlum olur ki, Aminənin qardaşı ədəbli şəxsdir.

* * *

Ertəsi günün səhəri Nəfisə yenə də Aminəni görməyə getdi. O, bu gün dünənkinə nisbətən yaxşı idi. Aminə onu salamladı və dünənki gəlişinə görə təşəkkürünü bildirdi. Nəfisə dedi:

– Səni o cür görəndə çox narahat oldum. Xüsusən də alnına əl vurub qızdırmalı olduğunu gördükdə, hiss etdim ki, mən də ən azından bu xəstəliyin əziyyətində sənle şərik olmalıyam.

Aminə gülümsəyərək dedi:

– Nəfisə, görünür, sən çox kövrəksən.

Nəfisə də gülümsəyib dedi:

– Bu, çox sadə və təbiidir və bunun üçün çox da duyğulu olmaq şərt deyil.

Aminə söhbətin səmtini dəyişərək dedi:

– Düzdür, bu, təbii haldır, ancaq düşündüyün kimi də sadə deyil, çünki sən əlini dəriyə toxundurarkən nə baş verdiyini hiss etməzdən qabaq, bədənin daxilində çox şey baş verir.

Nəfisə təəccüblə soruşdu:

– Necə?

– Qısa cavab verim, ya ətraflı?

– Necə istəyirsən.

– Dəri üzərində çoxlu və hər yerə yayılmış sinir telləri var. Bu tellərin vəzifəsi, dəri xaricindən alınan məlumatı “qavramaq” və beyinə çatdırmaqdır. Bu sinir tellərindən kanallar təşkil olunur. Bu kanalların hər biri xüsusi xırda cisimciklərə bitişir. Bu cisimciklərin hər biri isə müəyyən hissi çatdırır. Məsələn, bəziləri istini, bəziləri soyuğu, bəziləri də ağrını hiss etdirir. Beləliklə, başa düşürük ki, bu cisimciklərin hər birinin digər cisimciklərin əməl etmədiyi müəyyən vəzifəsi vardır.

Nəfisə soruşdu:

– Bu cisimciklərin miqdarı nə qədərdir?

– Dəri üzərində onların miqdarı çoxdur. – Aminə cavab verdi.

– Məsələn, ağrını hiss etdirən cisimciklərin sayı nə qədərdir?

– 3-5 milyon cisimcik ağrı hiss etmək üçün, 300000 cisimcik istiliyi hiss etmək üçün və 500000 cisimcik də əşyaları hiss etmək üçündür.

– Bunlar necə işləyirlər? – Nəfisə soruşdu.

– Onlar, hissedici sinirlər vasitəsi ilə məlumatları beyinin arxa hissəsinə çatdırırlar. Oradan məlumatlar hüceyrələrə göndərilir. Hüceyrələr də öz növbəsində, alınan xəbərləri beyinin ön hissəsinə çatdırır. Elə həmin hissədə lazım olan fərmanlar əzələlərə verilir. Buna görə də əlimiz qaynar bir şeyə dəydikdə, saniyənin yüzdə bir hissəsinə çatan sürətlə, geriye çəkilir. Biz belə sadə əməldən öncə nələrin baş verdiyini anlamazdan qabaq, bu yüksək sürət əlimizdə icad olur. Buradan, bu möcüzəli yaradılışın yarıdıcısının incəlik və diqqətini anlayırıq, – Aminə dedi.

Aminə söhbət edir, Nəfisə də diqqətlə onun sözlərinə qulaq asırdı. O, Aminənin maraqlı söhbətlərindən doymurdu, söhbətin davam etməsini istəyirdi. Ancaq Aminə sözünü bitirdikdə, Nəfisə bu vəziyyətdə onu çox yormağı istəmədi – onun sağlamlığı üçün zərərli ola bilərdi. Sakitcə ona baxıb dedi:

– Aminə, söhbətlərin çox şirindir. Mən dini məsələlərdə mənə yol göstərəcək bir kəsdən məhrumam, xüsusən Allahın varlığını sübut etməyə dair məsələlərdə, çünki bə-

zən zehnimə çoxlu şəkk-şübhələr gəlir. Kaş mən də sənin kimi olaydım, din və yaradıcı barəsində sənin bildiklərini biləydim. Tibb universitetinə girmək arzum var idi, amma qiymətlərim buna imkan vermədi.

Aminə gülümsəyərək dedi:

– Sənə dediklərim tibb bölməsinə çox da aid olan şeylər deyil. Öncədən anlayışım olmasaydı, universitetdə oxuduqlarımdan istifadə edə bilməzdim.

Nəfisə soruşdu:

– Onda universitetə getməmişdən əvvəl də din barəsində mütaliələrin olub?

– Bəli, çünki qardaşım uşaqlıqdan məni oxumağa təşviq edirdi və başa düşməkdə çətinlik çəkdiyim şeylərdə mənə kömək edirdi.

Nəfisə özündən asılı olmayaraq soruşdu:

– Atan-anan da sənə yol göstərirdi? Bacıların necə?

Aminə güldü və dedi:

– Mənim təkçə bir qardaşım var və mənim bütün işlərim onun öhdəsindədir, hətta xəstələndikdə də mənə o baxır.

– Allah onu sənin üçün qorusun, səni də onun üçün, – Nəfisə dedi.

Aminə davam etdi:

– Hətta yüksək qızdırmam olduğu günlərdə o mənə görə öz iş yerini bağlayırdı.

– Onda, demək, o bu xəstəxanada işləmir?

– Yox, xəstəxanadakı xidmətini bitirib. İndi özünün xüsusi klinikası var və orada işləyir.

Nəfisə hiss etdi ki, Aminənin yanında həddindən artıq çox qalıb və artıq nənəsinin yanına qayıtmalıdır. Ona görə də sağollaşmaq üçün ayağa qalxıb Aminəyə dedi:

– Səni tək qoymaq istəmirəm, lakin nənəmin yanına qayıtmalıyam.

– Əzizim, narahat olma, Allah qoysa, Əhməd bir neçə dəqiqəyə gələr.

– Sabah yenə də sənə baş çəkərəm.

– Sabah səhər mən öz otağıma qayıdacağam. İstəsən, ora gəl.

– Amma mən bu cür suallarla səni yenə yoracağam.

– Səninlə söhbət etməkdən həzz alıram. Nə vaxt istəsən, gəl. Səni görməyə çox sevinərəm.

Nəfisə gülümsəyərək dedi:

– Yaxşı, onda sabahadək səni Allaha əmanət edirəm. Görüşmək ümidi ilə.

* * *

Ertəsi gün günortadan sonra Nəfisə Aminəni görmək üçün onun qadın həkimləri bölməsində olan xüsusi otağına getdi. Aminə onu sevinclə qarşıladı.

Nəfisə dedi:

– Aminə, bu gün necəsən? İşə nə zaman başlayacaqsan, yenidən bizə haçan baş çəkəcəksən?

– Bu gün yaxşıyam, amma dalaq nahiyyəsində ağrı hiss edirəm. Qorxuram, bu ağrı qripin nəticəsində olar. Analizlərin cavabını gözləyirəm. – Aminə cavab verdi.

– Ümid edirəm ki, dalağın sağlam çıxar – həm də düşünürəm ki, dalaq ağrısı çox da mühüm deyil. – Nəfisə ona toxdaqlıq vermək istədi.

Aminə güldü və dedi:

– Lakin dalağın bədəndəki funksiyası çox mühümdür, Allah insan sağlamlığında təsiri olmayan heç bir üzv yaratmayıb.

– Təəccüblüdür! Onda dalağın işi nədir? – Nəfisə soruşdu.

– Dalaq qırmızı qan cisimciklərinin qəbristanlığına bənzəyir. Belə ki qırmızı cisimciklərin “ölü cəsədləri” ömrü bitdikdə dalağa ötürülür. Əlbəttə, bu cisimciklərin ömrü iki aydan çox deyil. Maraqlıdır ki, ölü cisimciklərin hər birində bir miqdar dəmir olur və həmin dəmir qırmızı cisimciklərin dəfnindən sonra yenidən bədənə qaytarılır.

– Niyə ki?

– Çünki bədən yeni qırmızı cisimcikləri hazırlamaqda ondan istifadə edir.

– Məgər qırmızı cisimcik dəmirdən hazırlanır?

– Xeyr, cisimciklərin hazırlanmasında dəmirin bir zərrəsindən istifadə olunur. Lakin qırmızı və hətta ağ cisimciklərin əsl yaradıcısı sümüyün iliyidir. Buradan insan bədəni adlanan bu mürəkkəb heyvətamizliyi anlayır və işlərin necə bölüşdürüldüyünü, insan bədəninin üzvlərinin hər birinin özünəməxsus funksiyası olduğunu və bu funksiyanı yerinə necə yetirdiyini görürsən.

– Bədənlə bağlı yenə nə isə deyə bilərsən?

– Daha ətraflı məlumat üçün qida və oksigeni hüceyrələrə çatdıran qan dövranı sistemi barəsində danışmaq olar. Bu sistem həm də artıq maddələri və karbon qazını hüceyrələrdən çıxarır.

– Onda qan dövranı sistemi qidanı bağırsaqdan hüceyrələrə çatdırır?

– Bəli. Bundan əlavə, insan bədənini haqqında danışarkən nəfəs alma sistemindən də danışmaq olar. Biz bu sistemlə bir ömür yaşayırıq, amma onun incəlikləri barəsində çox az fikirləşirik, onu yaradanın əzəmətini göstərən incəliklər barəsində! Bu sistem, məsələn, oksigen kimi həyatverici qazları bədəninə daxil edir və karbon qazlarını isə bədənədən çıxarır. Bu iş qanın təmizlənməsinə gətirib çıxarır. Nəticədə, bədən ehtiyacı olanı cəzb edir, ehtiyacı olmayanı isə dəf edir, bunun özü yaradıcımızın nəhayətsiz elm və diqqətinin göstəricisidir.

– Aminə, xahiş edirəm, Allahı tanımaq barəsində bir az çox danış.

– Biz gündəlik həyatımızda müxtəlif qidalar qəbul edirik, lakin bu qidaların bizə faydalı olan hansı maddələr daşıyıcısı olduğuna diqqət yetirmirik. Məsələn, yediklərimiz və içdiklərimiz vasitəsi ilə bədənimizə karbohidratlar, proteinlər, yağ, su, mineral duzlar və vitaminlər daxil olur. Bədənin bunların hər birinə ehtiyacı var. Digər tərəfdən, bu maddələr lazım olan miqdardan çox olarsa, bədənədən dəf olunur.

– Hansı sistem qidanı insan bədəninə çatdırır? – Nəfisə soruşdu.

– Həzm sistemi.

Aminəni gözdən qoymayan Nəfisə dərhal növbəti sualı verdi:

– Bəs qara ciyərin funksiyası nədir?

– Ciyər insan bədənində gömrük kimidir.

– Necə?

– Ciyər bədənə, həzm sisteminə daxil olanları seçir və zərərli olan maddələrin daxil olmasının qarşısını alır. Gördüyümüz kimi, ciyər, Tanrının bədənimizdə yaratdığı mühüm qoruyucu sərhəddir. Ciyər və digər müdafiəçilərin sayəsindədir ki, bədən öz sağlamlığını qoruya bilir.

Aminə susdu, deyəsən, mövzunu dəyişdirmək istəyirdi. O, Nəfisəyə imkan yaradırdı ki, dedikləri barəsində düşünsün. Bir azdan sonra Aminə dedi:

– Yaxşı, nənən necədir?

Fikrə dalmış Nəfisə özünə gəldi və dedi:

– Allaha şükür, yaxşılaşıb. Ona görə də onu tək qoyub bura gələ bildim. Nənəm çox israr edir ki, gələn həftədən dərslərimi davam etdirim, amma hələ qərara gəlməmişəm.

Aminə dedi:

– Düzünü istəsən, mən də belə düşünürəm. Fikrimcə, bundan artıq dərslərindən geri qalmağın məsləhət deyil. Əlbəttə, nigaran qalmamağın üçün çalışaram sən olmadıqda nənənə baş çəkim.

Nəfisə kədərlənərək dedi:

– Yazıq nənəm mənim rahatlığım üçün hər şəraiti yaradıb, mənə çox mehriban olsa da, yenə də özümü tənha

hiss edirəm. Mən atamın tək qızıyam. Atam da nənəmin tək oğlu olub. Atam mən bir yaşımda olarkən rəhmətə gedib, anam da mən dünyaya gəldikdə dünyasını dəyişib.

Aminə Nəfisənin qəm-qüssəsini dağıtmaq üçün dedi:

– Demək, sən də mənim tək bacın yoxdur, gəl, bir-birimizə bacı və həmdəm olaq. Əlbəttə, sən istəsən.

Nəfisə sevinərək dedi:

– Doğrudan, düz deyirsən?

– Mən çox sevinərəm, razısanmı? – Aminə soruşdu.

– Bəli, niyə də olmasın? – Nəfisə sevincə səsləndi.

– Razılaşdıq, – Aminə dedi və davam etdi, – Sənin üçün yaxşı bir kitab gətirmişəm. Zənnimcə, xoşuna gələcək.

Nəfisə dedi:

– Doğrusu, ciddi şəkildə, mütaliə etmək fikrinə düşmüşəm, amma indiyədək bunu təcrübə etməmişəm.

– Onda elə bu kitabdan başla, – Aminə dedi.

Sonra Aminə kitabı Nəfisəyə uzatdı. Nəfisə “İslamda təkamül” kitabının səkkizinci cildi olan həmin kitabı götürdü, Aminəyə təşəkkürünü bildirərək sağollaşdı və nənəsinin yanına qayıtdı.

* * *

Günlər ötüb keçdi. Aminə işinə qayıtmışdı və hər gün Nəfisə və nənəsinə baş çəkirdi. Nəfisə olmadıqda Aminə onun nənəsinə qulluq edirdi.

Nəfisə “İslamda təkamül” kitabının səkkizinci cildini oxudu və Aminədən o kitabın başqa cildlərini də ona oxu-

mağa verməsini istədi. Nəfisədə bu cür elmi kitabları oxumağa böyük həvəs oyanmışdı. O, boş vaxtlarından mümkün qədər yararlanmağa çalışırdı, çünki vaxtının çoxu universitetə getməyə və nənəyə qulluq etməyə sərf olunurdu. Bununla belə, istəyirdi ki, qarşıya çıxan suallarını Aminədən soruşsun. Buna görə də Aminə ilə görüşə ehtiyac duyurdu.

Həmin günlərin birində, ikilikdə, Yaradanın əzəməti və yaratdıqlarının dəqiqliyi barəsində söz düşdükdə Nəfisə Aminədən soruşdu:

– Bu düzdür ki, bədənin bütün hüceyrələri yenilənir?

– Bəli, insan həmişə dəyişilməkdədir. Hüceyrələr, cisimciklər, yağlar, proteinlər, su və bir sözlə, insan bədərində olan hər şey, hətta sinir hüceyrələri də dəyişilir və yenilənir. Əlbəttə, bu yenilənmə müəyyən müddət ərzində baş verir və bu müddət on ildən çox çəkmir. – Aminə cavab verdi.

Nəfisə təəccüblə dedi:

– Sinir hüceyrələri də yenilənir? Məgər hafizə sinir hüceyrələrinə bağlı deyil? Buna əsasən nəticə alınmalıdır ki, bu iş baş versə, insan hafizəsini əldən verəcək, və əvvəlki bütün məlumatlarını unudacaq.

– Bu, yaradılışın möcüzələrinin kiçik bir guşəsidir. Bu göstərir ki, insanın hafizəsi heç də maddi deyil. Bununla belə, materialistlər hafizənin maddi olduğunu iddia edirlər, lakin dediyim kimi, hafizənin hüceyrələrin dəyişilməsi ilə heç bir əlaqəsi yoxdur. Materialistlərin iddiaları doğru olsaydı, onda sinir hüceyrələri dəyişildikcə, insan tədricən

hər şeyi unutmalı və öz adını belə yenidən öyrənməli idi. Hafizənin maddi olmamasına dair dəlillərdən biri də ondan ibarətdir ki, adi bir insan, gün ərzində gördüyü yarım milyona yaxın surətləri hafizəsinə ötürür. Buradan belə nəticəyə gəlirik ki, orta həddə ömür sürmüş normal insan 10 milyard surəti yaddaşında saxlayır, eləcə də eşitdiyi, toxunduğu və hiss etdiyi şeylər yaddaşda həkk olur.

Doğrudan da, Aminənin söhbətləri çox maraqlı idi və Nəfisə bütün diqqətini cəmləyib ona qulaq asırdı. Aminə sözünü bitirdikdə, Nəfisə ona dedi:

– İnsan üçün bu rəqəmləri təsəvvür etmək belə, çətinidir.

Aminə dedi:

– Bəli, daha çox astronomik rəqəmlərə bənzəyir. Hətta alimlərdən bəzisi təxmin edir ki, insan hafizəsində ömrü boyu yazılanlar 90 milyon cildlik müxtəlif məlumatlar daşıyan kitaba bərabərdir.

Nəfisə heyrətlə dedi:

– 90 milyon cild!

– Bəli, beləliklə də, yaradılışın dəqiqliyini və yaradanın hikmətini anlayırıq. – Aminə əlavə etdi.

– Aminə, bu yolla Allahı inkar edənlərə onun varlığını sübut etmək olar? – Nəfisə soruşdu. – Varlıqların bu diqqət və incəliklə yaradılmasını Allahın varlığının sübutu üçün aşkar bir dəlil kimi götürmək olar?

Aminə gülərək dedi:

– Nəfisə, bunlar açıq-aşkar dəlillərdir, lakin Allahı inkar edənlərin arasında elələri də var ki, onlara Allahı varlığın

yaradılışı yolu ilə sübut etmək istədikdə, ümumiyyətlə, varlığın olub-olmamasında şəkk edirlər və varlığı həqiqi hesab etmirlər, onu xəyal və illüziyadan başqa bir şey bil-mirlər.

– Onlar kimlərdir? – Nəfisə soruşdu.

– Onlara skeptiklər deyilir. Hər şeyin, hətta özlərinin də var olmağını inkar edirlər. Onlara görə insan ağılı onun özünü və ətrafdakı mühitini dərk edə bilməz. Skeptiklərin sözünü qəbul etsək, həyatımız xəyal və illüziyadan başqa bir şey olmayacaq, çünki varlıq aləmində xəyal və illüziya-dan başqa bir şey müşahidə etmirik, – Aminə cavab verdi.

– Bizim onlara cavabımız nədir? – Nəfisə soruşdu.

– Onların bu fikrini asanlıqla rədd edə bilərik, – Aminə cavab verdi.

Nəfisə maraqla soruşdu:

– Necə?

– Skeptiklər bütün müddəalara qarşı şəkk edirlər, elə deyilmi? – Aminə soruşdu.

Nəfisə təsdiq etdi.

– Buna əsasən, görəsən, “hər şeyə şəkk etmək lazımdır”, – müddəasına da şəkk edirlərmi? Başqa sözlə, şəkkin özündə də şəkk edirlərmi? – Aminə soruşdu.

– Məlumdur ki, yox, çünki onlar elə buna inanırlar, – Nəfisə cavab verdi.

– Əgər bu prinsipdə şəkk etməsələr, deməli, şəkk edil-məz müddəaların olduğunu qəbul edirlər. Bu isə şəkkin özünə ziddir. Əgər bu prinsipdə də şəkk etsələr, onda bu,

şəkin özünün əsassızlığına gətirib çıxardacaq və bu qrupun fikrinin puç olduğunu göstərəcək.

– Bəhs olduqca şirindir. Sən Allah, davam et. – Nəfisə həyəcanla dedi.

Aminə söhbətini davam etdirdi:

– Bax, bacı, biz onlardan soruşa bilərik: Bizim yəqinə əsaslanan əqidəmiz ilə sizin hər şeyə qarşı şəkk etməyə əsaslanan əqidəniz arasında ixtilaf var, yoxsa yoxdur? Əgər ixtilaf olduğunu qəbul etsəniz, o zaman nəticədə qəbul etməlisiniz ki, zidd¹ tərəflərin bir yerdə ola bilməsi mümkün deyildir². Buna əsasən, nəticə çıxarmaq olar ki, bu məsələ həqiqidir və ona şəkk edilə bilməz. Yenə də, demək olar ki, qəbul edilməsi qaçılmaz olan bəzi həqiqətlər vardır. Əgər “bizim əqidə ilə sizin əqidə arasında heç bir ixtilaf yoxdur”, – deyə iddia etsələr, bu zaman onlara demək lazımdır: bəs niyə bizimlə mübahisə edirsiniz və bizim əqidəmizi düzgün hesab etmirsiniz? Bu, doğru bir dəlil deyilmi?

– Aha, yaxşı dəlildir, çox da məntiqlidir, – Nəfisə təsdiq etdi.

– Əlbəttə, başqa dəlillər də var ki, indi onları açıqlamağa vaxt yoxdur. İnşallah, sonra danışarıq, – Aminə dedi.

¹ Kontradiktor

² Məntiq elmində buna “ziddiyyətsizlik qanunu” deyilir. Bu qanun belə ifadə olunur: İki bir-birinə əks olan mühakimənin (müddəanın) hər ikisi eyni zamanda eyni bir münasibətdə doğru ola bilməz, onlardan ən azı biri yalandır. Başqa sözlə, istənilən predmetdə eyni vaxtda müəyyən bir əlamətin olduğunu və həm də olmadığını söyləmək mümkün deyildir. Məsələn, “Araz çayı Kürün qoludur” və “Araz çayı Kürün qolu deyildir” müddəaları eyni vaxtda doğru ola bilməz və bu ikisindən biri mütləq yalandır. – E.İ.

– Hə, sənın xəstəxanadakı məsuliyyətin ağırdır və yetərincə vaxtın yoxdur, lakin səbirsizliklə gələn görüşümüzü gözləyəcəyəm, davamını eşitməyə çox həvəsim var, – Nəfisə dedi.

Aminə gülümsəyib dedi:

– Nəfisə, inşallah, çox çəkməz, sabah günorta görüşərik. Yeri gəlmişkən, sənın üçün kitab gətirmişəm. Ümidvaram, bu müddət ərzində onu oxuyarsan. – Sonra kitabı ona verib, həmişəki kimi xəstələrə baş çəkməyə getdi.

* * *

Ertəsi gün axşamçağı Nəfisə Aminəni gözləyərək hələ də kitab oxuyurdu. Bəzən kitabın bir hissəsini oxuduqdan sonra, fikrə gedib onun barəsində düşünürdü. Aminə gəldikdə, Nəfisə onu mehribanlıqla qarşılayıb oturdu. Gözləyirdi ki, Aminə ötən bəhsi davam etdirsın. Ancaq, deyəsən, Aminə bunu unutmuşdu. Ona görə də Nəfisə dedi:

– Xahiş edirəm, skeptiklər barəsindəki bəhsimizi davam edəsən.

Aminə gülümsəyərək dedi:

– Deyəsən, bu mövzuya çox maraq bəsləyirsən.

– Bəli, çünki bu barədə çox oxumuşam və səndən də maraqlı şeylər eşitmişəm. – Nəfisə onun sözünü təsdiq etdi.

Aminə söhbətinə davam edib dedi:

– Onların əqidəsini rədd etmək yollarından biri də budur ki, onlardan soruşaq: sizin şəkk prinsipinə inanmağınız hansısa bir dəlilə, sübuta əsaslanır, ya yox? Əgər de-

sələr ki, biz bunu dəlilsiz-sübutsuz qəbul edirik, bu halda onların əqidəsinin dəyəri yoxdur.

– Əgər dəlil-sübutla olduğunu desələr?

Aminə dedi:

– Onda onlardan soruşarıq: sizin onun əsasında şəkk prinsipini qəbul etdiyiniz dəlil ilə həmin dəlilin nəticəsi – yəni hər bir şeydə şəkk etmək olar – arasında hər hansı bir əlaqə var, ya yox?

– Fərz edək ki, heç bir əlaqənin olmadığını söyləyirlər.

– Onda bizim cavabımız ondan ibarət olacaq ki, hər şeydə şəkk olduğunu deyən əqidəniz heç bir dəyəərə, qiymətə malik deyildir, çünki artıq bir dəlil yoxdur ki, həmin dəlilin nəticəsi sizin əqidənizi təsdiq etmiş olsun.³

– Bu cavab o zaman doğru hesab oluna bilər ki, onlar dəlil ilə nəticə arasında əlaqənin olduğunu qəbul etməsinsinlər. Əgər qəbul etsələr, onda cavab nə olacaq?

– O zaman cavab olaraq deyərik: buna əsasən, sizin dəliliniz səbəb kimi çıxış edir, yəni bu nəticənin əmələ gəlməsinə səbəb olur. Buradan da nəticə alırıq ki, siz də “səbəb”in varlığının zərurətini qəbul edirsiniz. Bu isə səbəbiyyət qanununu etiraf etmək deməkdir. Yuxarıda deyilənlərdən nəticə çıxarıyıq ki, bir şey mövcuddur və onun barəsində şəkk etmək olmaz. Bu isə səbəbiyyət qanunudur.

³ Yəni əgər dəlil ilə nəticə arasında heç bir əlaqə mövcud olmasa, o zaman əldə etmək istədiyimiz nəticəni həmin dəlildən çıxara bilmərik, çünki bu təqdirdə heç bir kauzal zərurət yoxdur ki, onun vasitəsilə dəlildən uyğun nəticəyə varıla bilər. – E.İ.

– Əgər onlar bu qanunu inkar etməyə çalışsalar, onda necə?

– O zaman onların inkar etmə üslubuna baxırıq ki, bu da iki haldan xaric deyil: ya dəlilləri vardır, ya da yoxdur.

Nəfisə dedi:

– Tutaq ki, yoxdur?

– Deyirik ki, bu şəkildə inkar etmə düzgün ola bilməz və belə bir inkarın heç bir dəyəri yoxdur.

– Dəlilləri olsa?

– Bu o deməkdir ki, onlar səbəbiyyət qanununa inanırlar, çünki bu qanunu inkar etmək üçün dəlil gətirmişlər ki, öz iddialarını sübut etsinlər, – Aminə cavab verdi.

Elə ki Aminə sözünü başa çatdırdı, Nəfisə ona dedi:

– İcazə ver, bu bəhsin xülasəsini yazım.

– Yaxşı edirsən, yazmayanda bəzi şeylər yaddan çıxır.

Nəfisə yazmağa başladı və işini bitirdikdən sonra başını qaldırıb Aminəyə baxdı. Sanki, onun yenə söhbətə davam etməsini gözləyirdi. Amma Aminə mövzunu dəyişmək üçün soruşdu:

– Nəfisə! Mənə mühüm bir işdə kömək edə bilərsən?

– Əlimdən gələn hər köməyi son dərəcədə həvəslə yerinə yetirərəm. – Nəfisə cavab verdi.

– Əlbəttə, bu kömək qardaşım Əhmədin evlənməsilə bağlıdır. Bu işdə mənə yardımçı olmağa hazırsan? Çünki bu məsələ mənim üçün çox vacibdir, – Aminə dedi.

– Bu halda sənə son dərəcədə həvəslə kömək etməyə hazıram, amma necə? – Nəfisə soruşdu.

Aminə dedi:

– Qardaşım mənim üçün çox əzizdir. O, hər cür məhəbbətə layiqdir, çünki mömin bir adamdır və əməllərində qəlbinin imanı görünür. Buna görə də hamı onu sevir və onun yanında rahatlıq hiss edir. Təbiidir ki, mən də arzu edirəm, Əhmədin yaxşı həyat yoldaşı olsun, onu xoşbəxt edən və bütün hallarda onun üçün mehriban həmdəm olacaq bir həyat yoldaşı olsun! Allaha çox şükür, bu yaxınlarda belə birisini tapmışam.

Nəfisə də təkrar etdi:

– Çox şükür!

Aminə davam etdi:

– Buna görə də Əhmədin də bu barədə fikrini öyrənmək istəyirdim ki, hər iki tərəfin istəyi ilə bu birləşmə onların səadətinə səbəb olsun.

Nəfisə maraqla soruşdu:

– Fikri nə oldu?

– Əlbəttə, o razıdır. Qalib digər tərəfi razı salmaq. Bunun üçün isə sənin köməyinə ehtiyacım var. – Aminə cavab verdi.

– Necə? – Nəfisə soruşdu.

– Çalış, onu razı salasan, çünki bu iş Əhmədin xeyrinədir. Elə et ki, mənim Əhməd barəsində dediklərimə inansın. Sənə söz verirəm ki, bu işə görə heç vaxt peşman olmayacaqsan.

Nəfisə heyrət və təəccüblə qulaq asırdı.

O soruşdu:

– Bəs o kimdir və mən onu necə tapa bilərəm?

Aminə gülümsəyərək dedi:

- Onun kim ola biləcəyini təxmin edə bilərsənmi?
- Yox. – Nəfisə dedi.
- Nəfisə, fikirləş, – Aminə təkid etdi.
- Heç cür kimin ola biləcəyini təsəvvür belə edə bilmirəm, – Nəfisə acizənə şəkildə dedi.
- Sən onu hamıdan yaxşı tanıyırsan, çünki sənə çox yaxındır. İndi onu tanıdınmı? – Aminə gülə-gülə ondan soruşdu.

Artıq hər şeyi başa düşmüş Nəfisə susdu. Utandığından üzü qızarmışdı və heç bir cavab vermirdi.

Aminə dedi:

– Nəfisə! Görürəm ki, onu tanıyısan. Haqlıyam mı ki, bu barədə səndən kömək istəyim? – Nəfisənin yenə də susduğunu görüb dedi: – Niyə dinmirsən? Bu barədə fikrini mənə demək istəmirsən ki? Məgər biz bir-birimizə bacı olmaq qərarına gəlmədikmi?! – əlavə etdi: – Əmin ol ki, mən bu mövzunu həm sənin, həm Əhmədin tərəfindən ölçüb-biçmişəm və bu işin hər ikinizin xeyrinə olduğunu bilirəm. İndi isə məndən Əhməd haqqında onu tam tanımaq üçün istədiyini soruşa bilərsən.

Bu anda Nəfisə başını qaldırıb xəcalətlə dedi:

– Aminə, sənin sözlərinə inanıram, lakin mənim üçün bu qəfil oldu. Belə bir şeyi heç gözləməirdim. İcazə ver, bu barədə nənəmlə danışım.

– Amma sənin razılığın çox mühümdür, – Aminə dedi.

Az qalmışdı, Nəfisə “razıyam” desin, hiss edirdi ki, razıdır. Lakin düşündü ki, yaxşı olar, cavab verməyə tələsməsin. Ona görə dedi:

– İcazə ver, bu barədə fikirləşim.

– Əlbəttə, bu, təbiidir və sənin haqqındır. Amma nə qədər çəkər? – Aminə soruşdu.

– Bir-iki gün, – Nəfisə cavab verdi.

– Çox yaxşı, əzizim, ümidvaram, xeyirli və məsləhətli bir nəticəyə yetişərsən.

Nəfisə gülümsəyərək dedi:

– Doğrusu, indiyə kimi şəxsi məsələlər barəsində tək başına düşünməmişəm, Nənəmlə məsləhətləşməyə adət etmişəm.

– O zaman bu dəfə təkliddə fikirləşməyi yoxla, – Aminə dedi.

– Hə, gerek, bu dəfə yoxlayım, necə deyərlər, hər biliyin yolu təcrübədir.

Aminə təbəssümlə dedi:

– Amma bu qayda düzgün deyil.

– Məgər təcrübə hər biliyin və müddəanın əsası deyil? – Nəfisə təəccübləndi.

– Yox, bu qayda empiriklərin iddialarından biridir. Empiriklər hər bir müddəanın təcrübə, eksperiment vasitəsilə isbat olunduğuna inananlardır və eyni zamanda qəbul etmirlər ki, bəzi müddəaları təcrübə yolu ilə isbat etmək olmaz. Hətta əgər bu prinsipin özünə⁴ diqqət yetirsək, şahidi olanıq ki, əslində, bunun özü təcrübəyə əsaslanmayan bir müddəadır.

⁴ Yəni biliyin yeganə qaynağı hiss və təcrübədir. Elə buna görə də istənilən hər bir müddəa təcrübə, eksperiment əsasında sübuta yetirilməlidir. Əks təqdirdə, həmin müddəa heç bir epistemoloji dəyərə malik olmayacaqdır. – E.İ.

Nəfisənin mövzuya marağı bir az da artdı və dedi:

– Xahiş edirəm, məsələyə bir az da aydınlıq gətirəsən, çünki bizim mexanika müəlliminin bir köməkçisi var. O, yerli-yersiz bu qaydanın üzərində təkid edir.

– İnşallah, sabah bunu sənə başa salaram, çünki indi vaxtım yoxdur, xəstələrə baş çəkmək lazımdır.

* * *

Aminə getdikdən sonra, Nəfisə oturub onun dedikləri barədə fikirləşdi. Öz-özünə dedi: “Görəsən, mən Aminəyə müsbət cavab verəcəyəm və onun qardaşının yanında olacağam? Aminə ondan elm öyrəndiyi kimi, mən də öyrənə bilərəm? Görəsən, Əhməd Aminənin üzünə elm və uğur qapılarını açdığı kimi, mənim də üzümə açacaq? Belə olsa, necə də xoşbəxt olaram!”

Nəfisə razılığını bildirməyi təxirə saldığına görə özünü danlayırdı, çünki bu iş üçün bir maneə görmürdü və onun nəzərində Əhməd hər cəhətdən mükəmməl idi. Bu fikirlərə dalmışdı ki, nənəsi yuxudan ayıldı. Nəfisə qalxıb ona tərəf getdi və onun dərmanlarını verdikdən sonra, yanında əyləşdi və Aminənin ona dediklərini nənəsinə çatdırmağa çalışdı:

– Nənə, Aminə burada idi.

– Aha.

– Mənimlə xüsusi mövzuda söhbət etdi.

Nənə diqqətlə Nəfisəyə baxıb dedi:

– Xüsusi mövzu? O nə mövzudur?

Nəfisə dili dolaşaraq dedi:

– Elçilik mövzusu...

Nənə təəccüblə dedi:

– Nə?! Sən hara, belə şeylər hara?

– Elçilik qardaşı ilə bağlıdır. – Nəfisə dedi.

Nənə sərt şəkildə dedi:

– Qardaşının elçiliyinin sənə nə dəxli var?

Nəfisə nənənin səs tonundan təəccüblənərək dedi:

– Nənə, o mənə qardaşı üçün elçilik etdi.

Nənənin üzündə qorxu görünürdü. O dedi:

– Sən nə cavab verdin?

Nəfisə yenə dili dolaşaraq dedi:

– Cavabı səninlə məsləhətləşəndən sonraya saxladım.

Nənə üzünü divara çevirib dedi:

– Yox, bu iş heç vaxt baş tutmamalıdır!

Nəfisə çox kövrəldi və titrək səslə dedi:

– Niyə, nənə?

Nənə susdu və heç bir cavab vermədi. Nəfisə yenə də ısrarla səbəbini soruşdu, lakin nənə hələ də sakit idi və heç nə demirdi.

Nəfisə dedi:

– Nənə, xahiş edirəm, səbəbini mənə başa sal, çünki mən bu işə razılaşmışam.

Bu zaman nənə ısrarla başını tərpədirib dedi:

– Yox, Nəfisə! Mən səhv etmirəm və nə dediyimi bilirəm. Səndən də istəyirəm ki, daha bu barədə düşünməyəsən, çünki yenidən bu xatirəni sənin yadına salmaq istəmirəm.

Qısa bir sükutdan sonra Nəfisə dedi:

– Nənə, mənə haqq ver, bu işin səbəbini bilməliyəm. İstəmirəm ki, gələcəyimi elə bir məsələlər əsasında təyin edim ki, onların haradan qaynaqlandığını belə bilmirəm.

– Bəli, Nəfisə, haqlısan. Hər şeyi eşitməyə hazırsan? – Nənə soruşdu.

– Mütləq, əlbəttə! – Nəfisə dedi.

– Lakin sözlərimi eşitdikdən sonra Aminə ilə əlaqəni kəsməlisən, – Nənə şərt kəsdi.

Nəfisə əl-ayağa düşüb dedi:

– Aminə ilə dostluğumu necə poza bilərəm? Axı onun dostluğu mənim üçün çox əzizdir və həyatımın zərurətlərindən birinə çevrilib.

– Bəs niyə istəyirsən sənə bu sözləri deyim? – Nənə soruşdu.

Nəfisə bir az susduqdan sonra dedi:

– Nənə, hər şeyi danış, özümü hər şeyi eşitməyə hazırlamışam.

Nənə özünü toplayaraq dedi:

– Onda qulaq as, sənə hər şeyi deyim. Bilirsən ki, atan dünyasını dəyişəndə sən çox balaca idin...

Nəfisənin ürəyi tez-tez döyünməyə başladı. Çünki nə-nəsindən sarsıdıcı sözlər eşidəcəyindən qorxurdu.

Dedi:

– Bəli, bunu bilirəm.

Nənə davam etdi:

– Lakin atanın ölümünün səbəbini bilmərsən.

– Yox, ümumiyyətlə, atam barəsində çox şeyi bilmirəm, – Nəfisə dedi.

Nənə davam etdi:

– İllər öncə atan bir adamla tanış oldu və onlar bir-biri ilə dostlaşdılar. O, atanın etibarını qazana bilmişdi. Onlar bir yerdə işləmək qərarına gəldilər. Plastik qablar fabriki tikdilər. İş bitdikdən sonra atan fabrikdə işləyəcəyinə görə çox sevinirdi və həmişə planlar qururdu. Ondan sonra belə qərara gəldilər ki, fabriki işletməyin pulu atandan olsun, orda işləmək isə şərikinin öhdəsində. İddia edirdi ki, bu işə bələddir. Lakin atanın kifayət qədər pulu yox idi. Ona görə də əkinçilik torpağının yarısını satmaq qərarına gəldi. Amma onda torpaq satmaq üçün müəyyən ölçülər nəzərdə tutulurdu ki, ondan az olsaydı, onu alıb-satmaq olmazdı. Atanın torpağının yarısı da müəyyən edilmiş həddən az idi. Bu səbəbdən, atan Hamid Əfəndi ilə bağladığı müqaviləyə əsasən, çarəsiz qalıb bütün torpağı onun adına keçirtməyə məcbur oldu; o şərtlə ki, hər il alınan məhsulun yarısını atana versin. Eləcə də qərara gəldilər ki, torpağın pulunu toplayan kimi, onu satdığı qiymətə yenidən alsın. Sən Hamid Əfəndini yaxşı tanıyırsan və bilirsen ki, atanın pulunu ancaq o bir dəfəyə ödəyə bilərdi. Elə buna görə də atan torpağı başqa adama sata bilmədi. Beləliklə, torpaq Hamid Əfəndinin oldu. Torpağın yarısının pulunu atan Hamid Əfəndidən almışdı, lakin fabriki işletmək üçün bu pul yetərli deyildi. Buna görə atan evi də onun yanında girov qoydu və belə qərarlaşdılar ki, girov pulunu, torpağın atana məxsus olan hissəsinin məhsulundan gö-

türsün. Hər halda fabrikin işi düzəldi. Atan və şəriki növbə ilə gecələr fabrikə baxırdılar. Bir gün səhər atanla işim olduğuna görə fabrikə getdim. Gördüm ki, camaat fabrikin qapısı önündə yığılıb və bir-neçə polis maşını da ordadır. Çox nigarən oldum və qorxu içində fabrikə daxil oldum. Mənə dedilər ki, zavoda girən ilk işçi atanı yaralı və huşunu itirmiş vəziyyətdə görüb və qatilin onu ölmüş sandığını təxmin edirlər. Otağa girdim ki, polis məmurları işlə bağlı araşdırma aparırlar. Atanın şəriki də orda idi. – timsah göz yaşları tökürdü. Atan isə qanına qəltan otağın ortasında yıxılmış idi. Özümü atanın üstünə atdım və ağlayaraq ondan danışmağını istədim. Bir-neçə dəqiqə sonra atanı xəstəxanaya apardılar. Mən də onunla birgə oraya getdim. Təsədüfən, gözlərini açdıqda, təkcə mən onun yanında idim. Mənə baxıb çox zəif səsle qatilin adını dedi və sonra gözlərini həmişəlik qapadı. – Qəhər nənənin boğazını tutmuşdu və səsi çox titrəyirdi. Daha heç bir şey demədən susdu.

Nəfisə göz yaşları içində kədərlə soruşdu:

– Nənə, atam kimin adını dedi?

Nənə:

– Əbdülməcrid Raci! – dedi.

Nəfisə nənəsinin dediyi adı təkrarlayaraq ucadan ah çəkib dedi:

– Əbdülməcrid Raci?! Aminə və Əhmədin atası?!

– Bəli, elədir ki, var. Əlbəttə, o zaman mən şahidlik etdim, lakin mənim şahidliyim kifayət etmədi, çünki cinayət törədilən yerdən elə şeylər əldə edildi ki, zahirdə qətl

oğurluq üstə baş verdiyini göstərirdi. Əlbəttə, üstü heç vaxt açılmamış bir oğurluq!

– Həqiqətdə də oğurluq olmuşdumu? – Nəfisə soruşdu.

– Bəli, fabrikin kassasında pul və atan ilə şərikinin bağladığı qərarlara aid olan sənədlər oğurlanmışdı. Eləcə də torpağın yarısının satılması və onu yenidən almaqla bağlı və bu evin girovluq hesabının yarısına aid sənədlər. Beləliklə, biz hər şeyimizi əldən verdik. Hətta torpaqla bağlı qərar və evin mülkiyyətinə olan haqqımız barəsində belə, bir iş görə bilmədik. Çünki Hamid Əfəndinin əlində onun torpaqda olan haqqını və evin girov qoyulduğunu sübut edən sənədlər var idi, halbuki bizim heç bir sənədimiz yox idi. Təkcə Allah bilir ki, bu müddət ərzində nə qədər səbir etmişəm. Mən bilirdim ki, Əbdülməcrid Aminə və Əhmədin atasıdır. Ona görə Aminədən atasının adını soruşdum. Amma o, sualımın qarşısında özünü bilməməzliyə vurdu. Əlbəttə, sonradan atasının adını tibb bacıları vasitəsilə öyrəndim. Nəfisə, bu həqiqətləri bilə-bilə, atanın qatilinin oğlu ilə ailə qurmağa razısanmı?

Nəfisə acı tərzdə dedi:

– Yox, onunla heç vaxt ailə qurmaram. Lakin yenə də Aminə ilə əlaqəni kəsməyəcəyəm. – Bunu dedi və göz yaşları leysan tək axdı. O, Əhməddən çox Aminəni düşüncüdü.

* * *

O gün Nəfisə üçün çox ağır gün oldu. Çox götür-qoydan sonra öz-özünə dedi: "Axı bu işdə Aminə və Əhmədin nə günahı var? Tutaq ki, ataları cinayətkardır. Buna

görə onları da cinayətkar bilmək düzgündürmü? Aminəyə necə cavab verəcəyəm? Hansı dəlilə əsaslanaraq qardaşına “yox” deyim? Tezliklə bu barədə Aminə ilə danışaram. Amma keçmişdəkilərin üstünün açılması düzgündürmü? Belə olsa, nəcib bacı-qardaş bədnam olmazmı? Bəlkə də, onların atamın keçmişindən heç xəbərləri yoxdur. O halda mən bu mövzunu onlara necə deyim?”

Nəhayət, Aminə ilə dostluğu davam etdirmək qərarına gəldi. Yadına düşdü ki, sabah Aminəni görəcək və hər şey aydınlaşacaq. Bir tərəfdən isə Aminənin söhbətlərini çox sevmişdi və bu bəhslərin davam etməsini istəyirdi. O, Aminəyə məktub yazıb vermək fikrinə düşdü. Gecikmədən məktubu yazmağa başladı və beləcə yazdı ki:

“Əziz Aminəm. Nə deyəcəyimi bilmirəm. Elə bir burulğana düşmüşəm ki, çıxış yolum yoxdur. Mən nənəmlə birgə, o, israr etdiyi üçün buranı tərk edirəm. Elə bilirəm ki, Allahın cənnətindən qovuluram. Dərd-qəmlə dolu qəlbimlə səni tezliklə tərk edəcəyəm və gələcəyi bilinməyən yolun yolçusu olacağam – tənha və qəlbi qırıq... Yenidən öz fikri və ruhi boşluğuma qayıdacağam. Allahın mənə yazığı gəlsin! Ümidvaram, bu anlarda Allahın mərhəmətindən uzaq deyiləm. Ümid edirəm ki, məndən inciməzsən. Çünki məni bu şeyə vadar edən dəlillər vardır. Qardaşına gəldikdə, Allah ona daha yaxşı həyat yoldaşı nəsisib edər. Bu elçiliyi qardaşında bir eyib olduğu üçün rədd etmirəm, bəlkə də, Allah belə istəyir. Məni hələ də öz bacılığına layiq bilirsənsə, dostumun ev ünvanına mənə məktub yaza bilərsən.

Küçə ..., Bina..., Mənzil... ”.

Sonra məktubu qatlayıb tibb bacılarından birinə verdi ki, Aminəyə çatdırsın və birlikdə evə getmək üçün nənəsinin yanına qayıtdı.

* * *

Nəfisənin günləri çətin və ağrılı keçirdi. Nənənin halı da həkimdən uzaq olduğu üçün çox pisləşmişdi. Nəfisə bir tərəfdən, dərslərini davam etdirir, digər tərəfdən isə diqqətlə nənəsinə qulluq edirdi. O, çox pərişan idi. Tezliklə Aminəni görmək, sakitləşmək və bilmədiklərini ondan öyrənmək istəyirdi. Çox vaxt nənə də Nəfisənin narahatlığını hiss edirdi, lakin bunu təbii bilib, özünü duymamazlığa vururdu.

On gün keçdikdən sonra Nəfisənin dostu ona üstünə şəhər markası vurulmuş bir məktub verdi. Nəfisənin ürəyi döyünməyə başladı. Öz-özünə fikirləşdi: "Görən Aminəndir? Görəsən, Aminə dostluğumuzu davam etdirmək istəyirmi?"

Məktubu tələsik açdı. Gözü Aminənin adına sataşdıqda xəlvətə çəkilərək məktubu oxumağa başladı. Aminə yazmışdı:

"Əziz Nəfisəm!

Allahın salamı, mərhəməti və bərəkəti üzərinə olsun. Öz salamlarımı və ürəkdən gələn səmimi arzularımı sənə təqdim edirəm.

Ümidvaram, məktubda qeyd etdiyin sıxıntılardan başın açılmış olar. Bilmirsən, səndən ayrılmaq mənim üçün nə qədər ağır idi. Səni, xudahafizləşmək, üçün öpmədən

getməyin və sənin Aminənin öz bacısından belə rahatca əl çəkəcək birisi olmadığını bilmədən ayrılmağın mənə necə çətin idi.

Nəfisə! Mən səni ətirli bir qönçə gördüm – açılmaq, gözəl ətrini ətrafa yaymaq və yamyaşıl təbiəti bürümək istəyirdi... Lakin bu qönçə, ona su verən əli itirdi və onu qızmar günəşin istiliyindən qoruyacaq kölgəyə sığına bilmədi. İndi bu qönçə açılmazdan öncə və həyatdakı məqsədinə çatmamışdan qabaq solmaq üzrədir.

Nəfisə! Mən səni bu cür gördüm, məni özünə tərəf səsləyən, məndən su və sığınacaq istəyən ruhunu gördüm. Öz içimdən də məni bu işə dəvət edən bir səs eşitdim və əlimi sənə tərəf uzatdım, sən də böyük həvəslə mənim dostluğumu qəbul etdin.

Bu səbəblərə əsasən, mən də tərcih etdim ki, qardaşımın həyat yoldaşı olasan, çünki o mənim üçün ən önəmli şəxsdir. Lakin gözlənilmədən sən buranı tərk etdin və tək-cə bir-neçə sətri özündən yadigar buraxdın.

Etiraf etməliyəm ki, bu hərəkətinin səbəbini hələ də anlamamışam. Buna görə də əlindəki məktubu sənə yazmağı lazım bildim. Düşündüm ki, aramızdakı dostluq ipinin qırılmasına icazə verməməliyəm. İndi isə əllərinə olan mənim bu sətirlərim sənə məndən söz açır, deyir ki, mən yenə də istər xoşbəxtlikdə, istərsə də bədbəxtlikdə sənə bacınam. Səni sıxışdırmaq istəmədiyimdən bu işin səbəbini soruşmaq istəmirəm. Özün bilirsən ki, səni sıxır-tıya salmaq istəmərəm. Mənə məktub yazmaq istəsən, xəstəxananın ünvanına göndər. Səni əmanətlərə xəyanət etməyən Allaha əmanət edirəm".

Məktubu oxuduqdan sonra Nəfisə Aminə üçün həm şadlıq, həm də qəmdən ibarət qəribə bir hiss keçirdi. Qərara gəldi ki, nənəsinə bu barədə xəbər verməsin və Aminə ilə olan əlaqəni davam etdirdsin. O, axşam Aminənin məktubunun cavabını belə yazdı:

"Əziz Aminəm!

İcazə ver, səni uzaqdan öpüm. Təkcə Allah bilir ki, səninlə görüşməyi necə istəyirəm və səndən necə xəcalət çəkirəm. Bəli, mən səni susuzları sirab edən çeşmə gördüm. Bu çeşmənin suyundan bir qurtum içməmiş dəş qəlbli ruzigar su kasasını dodaqlarımdan çəkib qopardı, məni yenidən şiddətli susuzluğa qaytardı və həyatımı yenicən acılıq bürüdü.

Bəli, mən ömrümü güvənə biləcəyim bir liman axtarışında keçirmişəm ki, mənə həyatın uzun yolunu keçməkdə yardımçı olsun. Bundan əlavə, məni özündə qərq edəcək bir mehriban ağuş soraqlayırdım ki, ürəyinin qapısını mənə açsın, başımı onun çiyninə qoyaraq, heç kəsə demədiyim hisslərimi və düşüncələrimi onunla bölüşüm. Pərişan düşüncələrlə yaşayırdım və həmişə elə bir fikirlə üzləşməyi arzu edirdim ki, mənə Allahı tanımaqla bağlı danışsın və əlimdən bu yolda daha da möhkəm tutsun.

Nəhayət, günlərin bir günü səni gördüm. Sən, şəxsiyyəti yuxularımda gördüyüm həmin bacı idin. Sənin dostluğun mənim üçün o qədər əziz idi ki, bütün vücudumu doldurmuşdu. Hiss edirdim ki, ömrümün gəmisi təhlükəsiz bir limana yan alıb, artıq gəmimin lövbərini dostluq sahilində salırdım.

Sənə bir bacı kimi arxalandım və səni ömür gəmimin sükançısı bildim. Amma gözlənilmədən yenə də ömür öz oyununa başladı. Necə də çətin bir oyun idi! Bizi bir- birimizdən ayırdı, məni acı tənhalıqda buraxdı – əvvəlkindən daha da dərin bir tənhalıqda! Mən yenidən acı ümitsizlik dünyasına qayıtdım və anladım ki, ruzigar həтта hisslərə və dostluq bəndlərinə qarşı belə sərt və rəhmsizdir və alın yazısı bağlılıq və dostluğa belə əhəmiyyət vermir. Qapqara ruzigar işıqlanmır və aydınlığa təslim olmur, müharibə alovu səngimək bilmir. Həтта atəşkəs elan etsə belə, peşman olub yeni bir müharibəyə əl atır. İbn Hai Əndəlusinin dediyi bu sözlər necə də yerinə düşür!

Ruzigar bir hədiyyə bağışlar,

Lakin tezliklə əlindən alar.

Necə ki, bir paxıl verir hədiyyə,

Amma çox keçmir alır geriye.

Və ya Mütənəbbinin dediyi bu sətirlər:

Dünya verdiyini həmişə geri alır.

Kaş ki, bəxşiş paxıllıq olardı.

Bu gedişlə çox əzab çəkirdim. Bu gün sübh məktubun mənə yetişənə kimi, beləcə, pis vəziyyətdə idim. Orada bizi bir-birimizə bağlayan, məni gələcəyimə qarşı ümidvar edən, eləcə də yaradanımla bağlılığımı möhkəmləndirən ümid nişanələri görənə kimi, ümitsizlik içində idim. Bunu deyim ki, səndən uzaq olmaq mənim üçün çox çətinidir. Çünki anlamışam ki, sənə yaxın olmaq elə Allaha yaxın olmaq yoludur. Buna görə də məktubun məni sevindirdi

və sənə hörmətim artdı, həmişə nəfs və xudpəsəndliklə mübarizə etməyi, baş verənlərə sadəcə kənardan nəzarət etməyi və şəxsi mənafelərimi mühakiməmə daxil etməyi mənə öyrətdi. Əvvəl Allaha minnətdaram, sonra isə sənə. İstəyirəm biləsən ki, mən həmişə sənin bacın olmaqla fəxr edirəm və mümkün qədər tez səni görməyimi gözləyirəm. Uca Allahdan istəyirəm ki, səni həmişə mənim üçün hifz etsin.

Nəfisə”

Nəfisə poçtla məktubunu yola saldı və bir neçə günü intizarda keçirdi. O, elə bil əvvəlkindən daha sevincli idi. Nəhayət, məktubun cavabı yetişdi. Aminə Nəfisə ilə xəstəxanada görüşmək üçün vaxt təyin etmişdi. Nəfisə buna görə çox sevindi. Səhəri gün evdən çıxanda nənəsinə dedi ki, evə gec gələcək, ondan nigaran qalmasın. Universitetdən birbaşa xəstəxanaya getdi. Deyəsən, Aminə onun gələcəyi barədə giriş qapısına məlumat vermişdi, çünki Nəfisə asanlıqla xəstəxanaya daxil olub, Aminənin otağına yetişdi. Bir anlıq qapının önündə dayanıb dağınıq fikirlərini toplamağa çalışdı. Sonra yavaşca qapını döydü. Aminə qapını açdı və gülərüzlə ona “xoşgəldin”, – dedi. İsti və səmimi salamlaşmadan və hal-əhvaldan sonra hər ikisi oturdu. Nəfisə Aminəni görməyinə çox sevinmişdi və gözlərindən leysan tək axan göz yaşlarının qarşısını almağa çalışırdı. Aminə onu qabaqlayıb dedi:

– Nəfisə! Xoş gəlmisən, səndən uzaq olmaq çox çətin idi. Sanki, bütün ömrümü səninlə keçirmişəm. Baxmayaraq ki, tanışlığımızdan bir-neçə həftədən çox keçməyib.

– Mən də sənin kimi, Aminə! Tək Allah bilir, nə qədər əzab çəkirdim və qorxurdum ki, Allah eləməsin məndən incimiş olasan. – Nəfisə sevincə cavab verdi.

– Yox, Nəfisə, sən seçimdə azadsan. Nə haqla səndən inciməliyəm?! Bəlkə də, qardaşım sənin xoşuna gəlməyib və ya sənin etimadını qazana bilməyib, – Aminə dedi.

Nəfisə Aminənin sözünü kəsərək dedi:

– Aminə, elə demə, bu etimad-zad məsələsi deyildi, çünki sənin şahidliyin mənə yetərli idi, lakin...

– Lakin nə? – Aminə soruşdu.

– Nənəm razı olmadı. – Nəfisə cavab verdi.

– Təəccüblüdür! Səbəbini deyə bilərsənmi? – Aminə maraqla soruşdu.

Nə deyəcəyini bilməyən Nəfisə susdu. Amma Aminə sualını bir daha təkrar etdi. Suala cavab verməkdən boyun qaçıрмаq istəyən Nəfisə dedi:

– Səbəbi səbəblərdən biridir.

Aminə gülümsəyərək dedi:

– Görəsən, bu səbəb qəbul etməmək üçün yetərlidir?

Nəfisə bir anlıq susub qəmgin səsle dedi:

– Bəli, Aminə, bu səbəb yetərlidir.

– Yaxşı, bundan artıq soruşmayacağam. Önəmli odur ki, biz dost qalaq. – Aminə dedi.

– Elədir, mən səninlə rahatlıq tapıram. Bir-birimizdən ayrı düşdüyümüz andan Əhmədi yaddan çıxarmışam. Sə-nə inandığım kimi, indiyədək heç kimə inanmamışam. Onu da deyim ki, inam dostluğu hamarlayır, – Nəfisə dedi.

– Nəfisə, mənim də sənə münasibətim bu cürdür, – Aminə dedi.

– Bu günədək çox təcrübələrim olub, amma təzəlikcə çox ağır bir təcrübəylə üzləşmişəm. Xüsusilə elə bir təcrübə qarşısında qalmışam ki, səninlə əlaqəmi təhdid edirdi. Bu isə mənim üçün çox çətin idi, – Nəfisə dedi.

Aminə gülümsəyərək dedi:

– Nəfisə, görürəm hələ də təcrübə barəsində danışırısan.

– Bəli, mən də sənə bu barədə sözlərini eşitmək intizarındayam, – Nəfisə güldü.

– Təcrübə haqqında hansı mövzunu istəyirsən? – Aminə soruşdu.

– Məgər söz verməmişdin ki, təcrübə və onun elm ilə bağlılığı barəsində bəhs edəcəksən? – Nəfisə ona xatırlatdı.

– Deyəsən, yaddaşın güclüdür, – deyə Aminə onu təriflədi.

– Bu mövzunu unuda bilmərəm, çünki mənim üçün çox mühümdür və ona xüsusi marağım var, – Nəfisə dedi.

– Onda yenidən birlikdə bu mövzunu araşdıraraq, görək, empiriklər nə deyir. – deyə Aminə söhbətə başladı.

Nəfisə dedi:

– Empiriklər iddia edirlər ki, hər müddəə təcrübəyə əsaslanmalıdır. Bu məqamda ağılın bir rol oynadığını qəbul etmirlər. Hətta təcrübə yolu ilə təsdiqi mümkün olmayan müddəalar barəsində də belə düşünürlər. Beləliklə, onlar aksiom müddəaların mövcudluğunu belə, inkar edirlər.

Aminə dedi:

– Buna əsaslanaraq, onlara deyirik: fərz edin ki, siz eksperiment aparırsınız. Məsələn, bir parça dəmiri oda yaxınlaşdırırsınız, görürsünüz ki, istidən genişlənməyə başlayır. Bu halda hansı dəlilə əsaslanaraq bu qaydanı dünyada mövcud olan bütün dəmirlərə aid edirsiniz və onların barəsində ümumiləşdirirsiniz. Halbuki bu təcrübə, eksperiment yalnız bir parçanın üzərində aparılmışdır. Burada “ağılın” bu qanunun ümumiləşdiricisi olduğu üzə çıxır, hətta istidən genişlənen bu bir parça dəmir barəsində belə.⁵ Deməli, belə bir iddia ilə çıxış etmək olar ki, təcrübə yalnız onun genişlənmə prosesini göstərir, biz isə bunu hisslərimizlə dərk edirik. Lakin genişlənmənin səbəbi təcrübə vasitəsilə isbat olunmur. Əksinə, dəmirin genişlənməsinə alovun istiliyinin səbəb olduğunu bizə ağıl söyləyir. Buradan nəticə çıxarıyıq ki, genişlənmənin səbəbi alovun istiliyidir.

Nəfisə heyrlə dedi:

– Necə də maraqlıdır! Aha!

Aminə davam etdi:

– Həmçinin onlara deyirik: siz iki ziddin birləşməsini qəbul etmirsiniz və bu sizin üçün çox mühümdür. Çünki

⁵ Burada ağıl iki fərqli rola malikdir. 1– Zaman, məkan və predmet baxımından məhdud şəkildə üzərində eksperiment aparılan dəmir parçalarının hökmünü (istilik vasitəsilə genişlənmə) bütün dəmir parçaları üçün ümumiləşdirmə və onları universal bir qayda şəklində ifadə etmə, 2 – Konkret bir dəmir parçasının genişlənməsinin səbəbini isbat etmək və həmin səbəbi digər dəmir parçaları üçün ümumiləşdirmək. Yəni hər bir dəmir parçasının genişlənməsi hərarət və istilikdən doğur. – E.İ.

riyaziyyat elmi, xüsusilə hesab elmi, zidd tərəflərin birləşə bilməsinin və bir yerdə ola bilməsinin mümkünsüzlüyü üzərində qurulmuşdur. Belə olmasaydı, hesab elmində deyilən bütün qanunlar əhəmiyyətini itirərdi.

– Zidd tərəflərin birləşə bilməsi və bir yerdə ola bilməsinin tərfi nədir? – Nəfisə soruşdu.

Aminə cavab verdi:

– Bu, bir termindir; bu mənada ki, hər hansı bir şey öz ziddi ilə bir yerdə olsun. Məsələn, deyirik: bu su həm soyuq, həm də istidir və ya günəş eyni anda həm parlaq və həm də qaranlıqdır və yaxud filankəs həm hündür, həm də alçaqdır. Biz zidd tərəflərin birləşə bilməsi və bir yerdə ola bilməsini qəbul etsək, deməli, riyaziyyat elminin qanunlarını qəbul etməmişik.

– Xahiş edirəm, bunun riyaziyyatla əlaqəsini bir az da açıqla, – Nəfisə dedi.

Aminə dedi:

– Bir misalla bu məsələni açıqlayaram: $1+1=2$. Bu, hesab elminin ən primitiv təməl prinsiplərindən biridir və bu barədə heç bir şübhə yoxdur. Lakin $1+1=3$ olduğunu desək, onda nəticə alacağıq ki, burada zidd tərəflər birləşmişdir, bir yerdə toplaşmışdır. Çünki bilirik, “bərabərdir” ifadəsinin mənası odur ki, $1+1$ ikidən çox ədədə bərabər ola bilməz və bu, hesab elminin ilkin təməl prinsipləri vasitəsilə sübuta yetirilir. Əgər desək ki, $1+1$ ikidən başqa bir ədədə bərabərdir, burada zidd tərəflərin birləşməsi və bir yerdə olması baş vermiş olacaq, çünki bilirik ki, $1+1$ ikidən başqa heç bir ədədə bərabər deyil. Bu bəhsə əsas-

lanaraq, onlara deyirik: siz zidd tərəflərin birləşə bilməsinin və bir yerdə ola bilməsinin mümkünsüzlüyünü qəbul edirsiniz, ya yox? Əgər qəbul edirsinizsə, onda bu, hansı dəlilə əsasəndir? Təcrübəyəmi əsaslanır?

– Onlar zidd tərəflərin birləşə bilməsini necə təcrübədən keçirə bilərlər? Bu, qeyri-mümkündür, – Nəfisə dedi.

Aminə dedi:

– Madam ki, zidd tərəflərin birləşə bilməsinin təcrübədən keçirilməsi qeyri-mümkündür, o zaman onlar bu biliyi aksiom bir idrakdan əldə etmiş olmalıdırlar. Digər tərəfdən isə, bilirik ki, aksiom idrak da öz növbəsində ağıldan qaynaqlanır. Lakin buna rəğmən, empiriklər daim ağılın həyatda təcrübədən kənar olan roluna göz yummağa çalışırlar.

Nəfisə dedi:

– Ola bilsin ki, onlar əşyaları təcrübə etdiklərini, varlıq aləmində öz ziddi ilə bir yerdə toplaşan bir şeyi tapmadıqlarını və bu əsasla, zidd tərəflərin birləşə bilməsinin qeyri-mümkün olduğunu iddia etsinlər.

Aminə dedi:

– Əlbəttə, bu kimi təcrübələr bütövlükdə neqativ olub onu bildirirlər ki, zidd tərəflərin birləşə bilməsi eksperiment keçirilən fenomenlərdə mövcud deyil. Bu isə o deməkdir ki, zidd tərəflərin birləşə bilməsi mümkün bir haldır. Ona görə də bu məsələni təcrübə ilə sübut etmək mümkün deyil, çünki mümkünsüzlük və qeyri-mümkün olma təcrübədən, eksperimentdən keçirilə bilən bir şey deyildir.

– Bəs əgər onlar zidd tərəflərin birləşə bilməsini qəbul etdiklərini söyləsələr, o zaman necə? – Nəfisə soruşdu.

– Bu zaman deyərik ki, biliklərinin arxalandığı ən mühüm elmi ayaqlar altına atmış olarlar. Bu isə riyaziyyat elmidir, – Aminə dedi.

Burada Aminə qısaca sükut etdi. O, Nəfisəyə onun dediklərini həzm etmək imkanı verdi. Nəfisə isə onun danışmalarına valeh olmuşdu.

Bir azdan sonra Nəfisə Aminəyə dedi:

– Bu şeyləri bilməyə nə qədər də ehtiyacım var idi! Mümkündürsə, bu barədə yenə danış.

– Nəfisə! Bura bir daha nə vaxt gələcəksən? – Aminə soruşdu.

– Fərsət tapan kimi gələrəm. Yaxşı, indi gedim, nə-nəm nigaran qalar, – Nəfisə dedi.

* * *

Nəfisə ilə Aminənin görüşləri nənəsinin xəbəri olmadan davam edirdi. Ancaq Nəfisə bir gün evə gec qayıtdı. Nənəsi qaşqabaqlı və hirsli halda soruşdu:

– Nəfisə! Harada idin?

Nəfisə nənəsinin hər şeyi başa düşdüyünü və buna görə dolayı yolla həqiqəti öyrənmək istədiyini təxmin etdi və dedi:

– Nənə, bunu niyə soruşursan?

Nənə qəzəblə dedi:

– Bilmək istəyirəm ki, universitetdən gəlirsən?

Nəfisə öz-özünə dedi: “Nəticəsi nə olursa olsun, düzünü deyəcəm. Həqiqətlə qorxmadan üzləşməliyəm!” Buna görə də cavab verdi:

– Yox.

– Bəs haradan gəlibsən?

– Xəstəxanadan.

Nənəsi bunu eşidib qəzəbləndi:

– Aminənin yanına getmişdin, eləmi? Nəfisə! Düzünü de! Əlbəttə, belə olacağını təxmin edirdim. Axı atanın qatilinin qızı ilə dost olmağı özünə necə icazə verirsən? Sənin bu işin bir xəyanətdir!

Nəfisə sakitcə dedi:

– Nənə, haradan bildin?

– Dostlarından biri zəng vurmuşdu. Səninlə işi vardı. Mənə dedi ki, sən xeyli vaxtdır ki, evə gəlməli idin. Bu zaman Aminənin yanına getdiyini anladım.

– Nənə, mənim getməyimin nə eybi var? Mən Əhmədi qəbul etmədim, çünki atamın qatilinin oğlunun həyat yoldaşı olmaq istəmədim, amma Aminə ilə dostluğumu pozmaq qeyri-mümkündür. Çünki ruhi və fikri baxımdan ona ehtiyacım var və bu işdə heç bir xəyanət görmürəm.

Nəfisəni Aminə ilə dostluğunu kəsməyə vadar etməkdən ümidini üzən nənə dedi:

– Əslində, sən Aminəni istəmirsən. Sənin üçün onun qardaşı mühümdür, çünki tibb bacılarından eşitmişəm ki, o, gözəl və cəlbedicidir. Elə bu gözəlliyi ilə səni aldadıb.

Nəfisə titrək səslə dedi:

– Nənə! Bu qədər daşürəkli olma! Mən onu iki dəfədən artıq görməmişəm. O da təsadüf nəticəsində olub. Xahiş edirəm, mənim barəmdə bir daha belə fikirləşmə.

* * *

Səhəri gün günortadan keçmiş Aminə Nəfisəni gözləyirdi. Nəfisə vaxtında gəldi. Aminə onun narahat və rəngi qaçmış olduğunu hiss etdiyindən səbəbini soruşdu. Nəfisə dedi:

– Gecələr gec yatıram, dərslərimi çatdırmalıyam.

Aminə bu cavabla qane olmadı, lakin heç nə demədi. Nəfisə həmişəkindən çox tələsdiyinə görə dedi:

– Aminə! Təcrübəni davam etdirək.

– Bu gün çox tələsirsən. Nə isə olub? – Aminə soruşdu.

Nəfisə çaşqınlıqla dedi:

– Yox, heç bir şey olmayıb.

– Onda dünənki bəhsimizi davam edək.

– Hə, empiriklər barəsində olan bəhsimizi tamamlayaq.

Aminə dedi:

– Empiriklərin fikrinə görə, təsdiq xarakterli⁶ müddəaları öncədən təcrübə etmədən dərk etmək mümkün deyil.

– Təsdiq xarakterli müddəalar nə deməkdir?

– Təsdiq xarakterli müddəa o müddəaya deyilir ki, insanın onu təsdiqləyib düzgün olduğuna yəqini olsun. Bu, təsdiq xarakterli müddəanın qısa bir tərifidir. Əslində, hər

⁶ Assertoric

təsdiqin özündən öncəki təsdiqə ehtiyacı var. Əgər bu, deyilən şəkildə davam edərsə, o zaman ilkin nöqtəyə çata bilmərik. Bu isə o deməkdir ki, əsas etibarilə biz heç bir təsdiq xarakterli biliyə sahib olmayacağıq...

Nəfisə təəccüb və maraq hissi ilə soruşdu:

– Necə?

– Bir qızı tanıyıb onun əxlaqlı və təmkinli olub-olmadığını bilmək istədiyini fərz et. Nə edərsən?

– Dostlarından soruşaram.

– Bəs o qız barəsində soruşmaq üçün onun dostlarını necə tanıyacaqsan? Məgər onların özünü başqalarının vasitəsilə tanımırısan? Məntiqli deyilmi ki, bütün bu tanışlıqlar elə bir insana gedib çıxsın ki, özün onu bilavasitə tanıyırsan, beləliklə də, bu tanışın vasitəsilə başqa fərdləri də tanıya biləsən?

– Şübhəsiz, – Nəfisə təsdiq etdi.

– Bu, elə bizim ona “təsdiq xarakterli bilik” dediyimiz şeydir. Təsdiq xarakterli müddəaların başlanğıc nöqtəsi olmalıdır ki, ona əsaslanma bilsinlər. Bu başlanğıc nöqtə isə bizim üçün heç bir təcrübə və ya dəlil olmadan bilavasitə dərk edilməlidir.

– Bilavasitə dərk edilmiş olan bu başlanğıc nöqtəsi üçün bir misal çək.

– Məsələn, deyirik: kitabın bir hissəsi onun bütövündən kiçikdir. Əgər bunu dedikdən sonra, biri bizdən belə soruşsa: haradan başa düşdünüz ki, kitabın bir hissəsi kitabın bütövündən kiçikdir, bunu isbat etmək üçün təcrübə

bə və ya bir dəliliniz varmı? Buna cavab olaraq deməliyik: bu, aksiomdur və heç bir təcrübə və ya dəlilə ehtiyacı yoxdur. Bu isə o deməkdir ki, biz hissə və bütövə və həmçinin hissənin bütövdən kiçik olduğuna inanırıq.

Nəfisə soruşdu:

– Əgər empiriklər aksiom biliklərin təcrübəyə ehtiyacı olmadığını və ağılin onları təcrübəsiz də dərk edib təyin edə biləcəyini söyləsələr, onda nə üçün insan aksiom bilikləri uşaqlıqdan dərk etmir, halbuki ağıl həmişə onunladır. O zaman biz nə deməliyik?

– Bu zaman deyərik: idrakın iki mərhələsi var: təsəvvür xarakterli⁷ idrak və təsdiq xarakterli⁸ idrak.

– Lütfən, bunu da mənə misalla izah et.

– Məsələn, təsəvvür xarakterli idrak odur ki, biz su, səma, şam, qönçə, qızıl və gümüşü zehnimizdə təsəvvür edirik, canlandırırıq. Zehində təsəvvür edilən, canlandırılan bu obrazlar insanda mövcud olan hissələrin nəticəsində əmələ gəlir.

Nəfisə dedi:

– Lakin biz bəzən qeyri-mümkün olan şeyləri də təsəvvür edirik, onları zehnimizdə canlandırırıq. Məsələn, civədən ibarət olan dəniz və ya qızıldan olan dağ kimi.

Aminə dedi:

– Burada təsdiq xarakterli idrakın oynadığı rol aydınlaşır. Onun rolu bizim təsəvvürlərimizin, zehindəki obrazları

⁷ Conceptual
⁸ Assertoric

mızın doğru olduğunu sübut etməkdən və həmçinin onların gerçəkliyə adekvat olub-olmadığını müəyyənləşdirməkdən ibarətdir. Bunu da əlavə edim ki, biz burada təsdiq xarakterli idraka istinad etsək də, bu idrakın özü də təsəvvür xarakterli idraka əsaslanır.

– Necə? Nə üçün?

– Çünki biz bir şeyi öncədən təsəvvür etmədən, onu dərk və təsdiq edə bilmərik. Məsələn, xurma ağacını təsəvvür etmədən, onun varlığını təsdiqləyə bilmərik.

Nəfisə dedi:

– Buna əsasən, təsdiq xarakterli idrak təsəvvür xarakterli idraka əsaslanır?

Aminə dedi:

– Bəli, odur ki, uşaq təsəvvür xarakterli idrakının səviyəsindən üstün olan təsdiq xarakterli həqiqətləri dərk edə bilmir. Bu isə onun təsəvvür xarakterli idraklarının məhdud olduğuna və eləcə də bu idrakların səthi olduğuna görədir. Həmçinin bilirik ki, uşaq aksiom müddəaları dərk etmək qüdrətində deyil.

– Aminə, dediklərin çox faydalıdır. Mən sənin söhbətlərinə qulaq asdıqda rahat oluram. Kaş həmişə dost qalaq və heç vaxt bir-birimizdən ayrılmayaq.

Aminə çaşqınlıq və tərəddüdlə dedi:

– Bəli, ümidvaram.

– Qalmaq və gözəl söhbətlərini dinləmək istərdim, amma getməliyəm.

– Get, Allah amanında, amma sabah gəlməyi unutma.

Nəfisə evə qayıtdı. Nənəsi qaşqabaqlı idi və Nəfisənin salamına çox qısa şəkildə cavab verdi. Nəfisə onun əlini öpmək üçün əyildi və dedi:

– Nənə can! Ümidvaram, mənə əsəbləşməzsən, çünki Aminəni görməyə getmişdim, bu baxımdan üzürlüyəm və bundan başqa hər şeydə sənin sözüünə qulaq asıram.

Nənə başını qaldıraraq dedi:

– Hər nə desəm, qəbul edərsən?

– Bəli, hər nə desən, qəbul edəyəm, bircə Aminə ilə əlaqəni pozmamam şerti ilə.

– Onda and iç. And iç ki, hər nə desəm, edəcəksən.

Nəfisə az qala and içəcəkdi, lakin düşündü ki, görəsən, nənəsi niyə belə israr edir? Həmişəlik bu andın əsiri olacağından qorxdı və bir az rəngi qaçmış halda dedi:

– And içmirəm. Düşünürəm ki, söz vermək kifayət edər.

– Nəfisə! Şərəf sözü verirsən?

– Bəli.

Nənənin qaşqabağı açıldı. O, nəvəsini öpdü və öz adı vəziyyətinə qayıtdı və öz-özünə düşündü: “Nəfisə mənim hər dediyimi qəbul etməyə söz verdi. O zaman Mahmudun elçiliyi barəsindəki qərarımı qəbul etməyə məcburdur. Keçən il bu yazığın elçiliyini təxirə saldım ki, Nəfisə dərslərini bitirsin. O bu təklifini yenə də təkrar edib. Varlı və oxumuş cavan oğlandır. Düzdür, dindar deyil, amma Nəfisə onu yola gətirə bilər. Beləliklə də, Nəfisə ilə Aminənin arasındakı əlaqə tamamilə kəsiləcək”.

Həmin gecə də Nəfisə sabahkı günü düşünürdü. Səhəri gün universitetdən xəstəxanaya gəldikdə Aminənin getməyə hazırlaşdığını gördü. Aminə dedi:

– Nəfisə, mən evə gedirəm. Birlikdə getmək üçün səni gözləyirdim. Evdə bir azca işim var.

Nəfisə təəccüblə soruşdu:

– Evə? Hansı evə?

– Bizim evimizə.

Nəfisə çaşqınlıqla dedi:

– Aminə orada kimsə var?

Aminə gülümsəyərək cavab verdi:

– Heç kəs. Bu baxımdan rahat ola bilərsən. Təkcə sən və mən ora gedirik, Allah qoysa, gün batanadək qayıdırıq.

– O zaman tələsməliyik.

– Evimiz yaxındır. Maşınla getməyə belə ehtiyac yoxdur.

Onlar piyada Aminənin evinə tərəf yola düşdülər. Evə çatdıqda Aminə qapını açdı və ikisi də içəri daxil oldular. Evin həyəti nisbətən böyük idi və orada bir neçə ağac gözə çarpırdı. Həyətin digər tərəfində isə kiçik bir ev var idi. Onlar birlikdə evə daxil oldular. Evdəki əşyalar çox sadə idi, amma aralarında olan uyğunluğa görə yaraşqlı və ürəyəyatan görünürdü.

Nəfisənin zehnində yalnız bir sual yarandı:

– Aminə, buranı kim təmizləyir?

– Mən həftədə iki dəfə bura gəlirəm, onda təmizliyə də baxıram.

– Bəs burada kim qalır?

– Qardaşım Əhməd.

– Tək yaşayır?

Aminə qüssə ilə dedi:

– Bəli, biz bu dünyada tənhayıq.

Bu qüssəli cavabdan Nəfisənin ürəyi sıxıldı. Hiss etdi ki, belə cavab Aminənin keçirdiyi, ancaq güclü şəxsiyyəti ilə özündə gizlədə bildiyi acı tənhalıq hissindən irəli gəlir. Buna görə Nəfisə bir anlıq fikrə getdi. Lakin çox keçmədən Aminənin: “Nəfisə! Mənə kömək etmək istəmirsən?” – səsi ilə özünə gəlib Aminəyə kömək etməyə tələsdi.

İşləri bitdikdə Aminənin təklifi ilə həyətdəki ağacın kölgəsində oturdular. Nəfisə Aminəyə kömək etdiyinə görə sevinirdi, çünki işləri tez bitdi və birlikdə daha çox söhbət edə bilərdilər. Oturduqları yerdən bir neçə metr o tərəfdə ilk dəfə meyvə verən balaca portağal ağacı var idi. Aminə onu Nəfisəyə göstərərək dedi:

– Bu ağacı mən özüm əkib böyütmüşəm. Ona görə də onu çox sevirəm və bu il meyvə verdiyinə görə çox sevinirəm.

– Fikrimcə, sevinməyinə dəyər. İnsanın bir toxum əkdikdə onun böyüməsini, gül açıb meyvə verməsini görməyi necə də yaxşı və şirindir.

Nəfisənin sözlərindən təsirlənmiş Aminə qəmgin səslə dedi:

– İnsanın da öz əli ilə əkdiyi, çətinliklə böyütdüyü, su verdiyi ağacın çirkin əllə yerdən qoparıldığını, yaxud tufanla aradan getdiyini görməsinin necə də acı olduğunu unutmamaq lazımdır.

– Ah! Düzdür, ağırdır! Amma Aminə, səndən bu portağal ağacı barədə bir söz soruşmaq istəyirəm.

– Nə söz?

– Bilmək istəyirəm, fəlsəfi baxımdan bu ağacın varlığının dəlili nədir, toxum, yoxsa sən?

– Nə mən, nə də toxum. Dəlili yalnız Allahdır. Biz isə Allahın bir həyatı vücuda gətirmək üçün yaratdığı vasitələrdən biriyik. Uca Allah varlıq və həyatı yaratdı və hər şeyin vücuda gəlməsi üçün bir səbəb təyin etdi ki, onun vasitəsi ilə yaransın.

– Əhsən belə hikmətə! Bilmirəm, niyə bəziləri Allahın varlığını inkar edir və və varlığın yaradıcısının Allah olduğunu qəbul etmirlər.

– Kim inkar edir?

– Varlığın ilkin səbəbinin maddə – materiya olduğunu deyənlər. Deyirlər ki, əşyaları yaradan və növləri vücuda gətirən maddə və onun əzəli hərəkətidir.

– Əgər onlar insafla düşünsələr, Allahın varlığını etiraf etməsələr də, *müqəddimədə* bizimlə eyni fikirdə olduqlarına və yalnız nəticədə fikir ayrılığımız olduğuna şahid olacaqlar.

Nəfisə təəccüblə dedi:

– Məgər onlar *müqəddimədə* bizimlə eyni fikirdədirlər?

– Məqsədim budur, onlar da bizim kimi inanırlar ki, biz yox idik və sonradan vücuda gəlmişik. Həm bizə, həm də onlara görə, bizim vücudumuzun yaradana ehtiyacı var. Çünki yoxdan var olmaq qeyri-mümkündür. Həmçinin

inanırıq ki, bizim yaradanımız yoxdan vücuda gəlməmişdir, əzəlidir. Yoxsa deyərdik ki, bəs onu kim yaradı? Bundan əlavə, inanırıq ki, bizi yaradan ixtiyarımızda olan hər bir şeyin sahibidir. Biz yaradanımızın malik olmadığı bir şeyə malik olsaq, bu zaman o şey yoxdan var olmalıdır. Varlığın isə yoxluqdan əmələ gəlməsi qeyri-mümkündür. Bu bizim onlarla şərik olduğumuz müqəddimələrdir. İndi isə görək, teistlər – Tanrıya inananlar bu yaradan barəsində nə deyirlər?

– Onlar yaradanın uca Allah olduğunu söyləyirlər.

– Doğrudur, amma materialistlər bu yaradıcının maddə və onun əzəli hərəkəti olduğunu iddia edirlər. Burada qarşımıza belə bir sual çıxır: əgər varlıq maddə və onun əzəli hərəkəti nəticəsində yaranıbsa, maddə nə vaxt öz əzəli hərəkəti nəticəsində növbənöv olmağa başlamışdır? Həmçinin əgər maddənin hərəkəti əzəlidirsə, onda onun başlanğıcını necə bilə bilərik, halbuki əzəli olmaq başlanğıcsız olmaq deməkdir.

– Onlar bu sualı cavablandırmayacaqlar. Ona görə ki, əzəli adlandırdıqları şey, yəni maddə və onun hərəkəti üçün başlanğıc təyin edə bilməzlər.

– Onlar bu suala cavab verə bilmədikdə, biz yer kürəsinin yaşı barədə xəbər almaq üçün elmə müraciət edirik. Elm cavab verir: yer kürəsi iki milyard il əvvəl günəş sistemindən ayrılmış və milyard il ərzində soyumuşdur. Bu dövrdən sonra Yer kürəsi yaşamaq üçün uyğun vəziyyətdə olmuşdur.

– Demək, həyatın başlanğıcı məlumdur.

– Elədir. Bu elmi həqiqəti anladıqdan sonra, hərəkətin əzəli olmasını araşdıraq. Əgər bunu qəbul etsək, belə nəticəyə gəlirik ki, növlər də əzəlidir.

Nəfisə çaşqınlıqla dedi:

– Belə olsa, elm həyatın yaşını necə müəyyən edə bilər?

– Biz də onlardan elə bunu soruşuruq: elm həyatın yaşını necə müəyyən edir?

– Ola bilsin, onlar bunu əsaslandırmaq üçün desinlər ki, hərəkət əzəli deyil, o maddəyə sonradan əlavə olunmuşdur.

– Onda biz də onlardan soruşacağıq ki, bu hərəkəti maddəyə kim əlavə edib? Maddə özümü onu vücuda gətirib? Əgər “bəli” desələr, cavab verəcəyik ki, öncədən hərəkəti olmayan maddə necə yeni bir hərəkət icad edə bilər? Çünki onlar deyirlər ki, hər bir şeyin yaranması maddənin hərəkəti nəticəsindədir. Əlbəttə, bu cavabları o zaman verə bilərik ki, onlar maddənin hərəkətinin əzəli olmadığına inansınlar.

– Onların belə dediyini fərz edək: hərəkət əzəlidir, lakin maddə hərəkət üçün əşyaların yaranma zamanını müəyyən edir.

– Bu söz düzgün deyil, çünki məhdudlaşdırma və zamanı təyin etmə yalnız ağıl, şüur sahibinin vasitəsi ilə baş verə bilər. Biz bilirik ki, maddə şüura və ağıla malik deyildir.

– Maddənin şüura və ağıla malik olmadığını necə sübut edə bilərik? – Nəfisə soruşdu.

– Elm yolu ilə, elm sübuta yetirib ki, maddə elektrik yüklərindən ibarətdir. Buna görə elmi baxımdan maddə

fikirləşə bilməz. Beləliklə, nəticə alırıq ki, maddənin öz varlıq və hərəkəti baxımından asılı olduğu bir səbəbə ehtiyacı vardır. Bu isə teistlərin dediyi sözdür.

– Onlar deyə bilərlər ki, həyatın sonradan yaranmasının səbəbi onun hazırlanması gerekən *müqəddimələrə* ehtiyac duymasıdır. Məsələn, belə deyə bilərlər: səfərini günorta saat dördə kimi təxirə salan bir müsafiri nəzərə alın. O, əşyalarını toplamağa ehtiyacı olduğu üçün səfəri təxirə salır. Eləcə də maddənin, həyatı yarada bilməsi üçün *müqəddimələrə* ehtiyacı vardır.

– Belə desələr, biz də cavabında deyəcəyik ki, niyə bu *müqəddimələr* uzaq keçmişdə hazır olmamışdır?

– Ola bilsin deyəcəklər ki, maddənin cavabı da səfərə çıxan müsafirin cavabı kimidir. Müsafirdən soruşsanız ki, niyə saat dörddən öncə səfərə çıxmırsan? O, təxminən cavab verəcək ki, səfərdən öncəki *müqəddimələr* dörd saat vaxtını alıb, əgər onlar günortadan əvvəl hazır olsaydı, mən də saat dörddən öncə çıxardım. Maddə də onun kimidir, yəni həyatı yarada bilmək üçün onun *müqəddimələrinə* vaxt sərf etmiş və üstündən artıq iki milyard il keçən bir zamanda həyatı yarada bilmişdir.

– Lakin maddə bu cavabı müsafir verdiyi kimi rahat və rə bilməz.

– Nə üçün?

– *Müqəddimələrin* ehtiyacı olduğu hər zaman, əgər maddənin hərəkəti əzəli olsa, *müqəddimələrin* hazırlanması və hərəkətin nəticəsində maddənin qarşısında olan yolun özü də əzəldə baş verməlidir. Bu cavab maddədən

yalnız o zaman qəbul olunar ki, o, hərəkətinin sonradan vücuda gəldiyini “desin”, yəni maddənin hərəkət zamanı bilinsin. Belə olsa, maddə həyatı daha tez yarada bilməz, çünki maddənin hərəkəti *müqəddimələri* hazırlamaq və yolu təyin etmək üçün vaxt sərf etmişdir.

Nəfisə getmək zamanının yetişdiyini Aminəyə dolayı yolla bildirmək üçün dedi:

– Təşəkkür edirəm, çox yaxşı izah etdin. Bilirsən, mən zamana qarşı bədbinəm.

– Hər bir zamana qarşı? Hətta burada keçirdiyin zamana belə?

– Zaman, burada keçdiyi kimi, tez ötdükdə mən ona qarşı nikbin ola bilmərəm

Aminə gülümsəyib saata baxdı. Sonra dedi:

– Görünür, bir az gecikmişik, bacardığımız qədər tez getməliyik.

Nəfisə ilə Aminə yola düşdülər. Nəfisə dedi:

– Bura xəstəxanadan daha rahatdır. Elə deyilmi?

– Bəli, yaxşı olar, bundan sonra elə bura gələk. Çünki xəstəxananın qəmgin abu-havası var.

* * *

Nəfisə evə qayıtdı. Nənəsi qapının ağzında onunla salamlayıb ciddi səsle dedi:

– Nəfisə! Qonağımız var. Otağına gedib üst-başını düzəlt, gəl.

Nəfisə təəccüblə soruşdu:

– Qonaq?! Nənə! kimlərdir?

– Atanın əmisi oğlu Mahmud müəllim və onun anası. Nəfisə könülsüz şəkildə dedi:

– Mən onların yanına getməyəcəyəm.

– Məgər o, sənin əmin oğlu deyil?

– Niyə deyil?! O bizim qohumumuzdur, lakin yenə də yad kişidir. Onunla görüşüb-danışmamağım yaxşı olar, çünki bilirəm ki, faydasızdır.

– Kim dedi ki, onunla danışmağın faydasızdır? O, ali-cənab insandır.

Nəfisə istehza ilə dedi:

– Alicənablığın dəlili nədir?

– O, oxumuş, ağıllı və çox da sərvətlidir.

Nəfisə istehza ilə astaca dedi:

– Bizə iftixar verir!

Əsəbləşmiş nənə Nəfisənin əlindən tutub dedi:

– Qoymaram yuxarı gedəsən. Söz ver ki, aşağı gələcəksən. Sözümə qulaq asmağa söz verməmişdinmi?

– Amma...

– Yox! Yuxarı getmə! Gəl, onlarla salamlaş, çünki görürəm, yuxarı qalxsan, daha aşağı gəlməyəcəksən.

Nəfisə yalvararaq dedi:

– Nənə! Xahiş edirəm, icazə ver, otağıma gedim.

– Yox, qoymaram gedəsən! Məgər mənə söz verməmişdinmi ki, sözümə qulaq asacaqsan?

– Bir şərtlə gəlirəm ki, yalnız salam verib otağıma gedəcəyəm.

– Yaxşı, olsun, hələlik bu da bəsdir.

Nəfisə nənəsinin cavabını vermədən ikrah və narahatlıqla qonaq otağı tərəfə getdi. Mahmud müəllim qapı ilə üzbəüz olan stulda oturmuşdu. Qoca anası isə onun yanında əyləşmişdi.

Nəfisə otağa daxil olub onlarla salamlaşdı. Mahmud müəllim yerindən qalxıb ona xoşgəldin dedi. Sonra isə yanındakı stula işarə edərək dedi:

– Xahiş edirəm, buyurun!

Buradaca nənənin səsi Mahmudun səsinə qoşuldu:

– Gəl, qızım, əmin oğlu Mahmud müəllimin yanında əyləş.

Amma Nəfisə yerindən tərpənmədi və sadəcə ədəblə dedi:

– Otura bilmərəm, dərslərim çoxdur.

Bunu deyib sağollaşdı və otaqdan çıxdı. Nənənin qəzəbli, Mahmudunsa həsrətli baxışları onu izləyirdi. Nəfisə otağına girən kimi özünü yatağın üstünə atdı. Qəhər onu boğurdu. O, ağlamağa başladı. Bu vəziyyətdən necə xilas olacağını bilmirdi. Onun elə əvvəldən Mahmuddan xoşu gəlmirdi və onun həyat yoldaşı olmağa heç vaxt razı deyildi, çünki yüngül və şəxsiyyətsiz bir adam idi. Xüsusən də indi, dini etiqadlarının daha möhkəm olduğunu və ona ərə getməyə razılaşmasının qeyri-mümkün olduğunu hiss etdiyi bir zamanda bununla heç cür barışa bilmirdi. Nəfisə onu tamamilə azğın birisi hesab edirdi. Beləliklə, onun üçün çox çətin olsa da, nənəsi ilə ciddi şəkildə danışmaq qərarına gəldi.

Bir saat sonra nənə Nəfisənin yanına getdi. O, əsəbi görünürdü. Lakin yumşaq tərzdə Nəfisəyə dedi:

– Nəfisə, bu gün özünü uşaq kimi aparırdın. Əmin oğ-
lu ilə belə davranacağını gözləmirdim. Halbuki o sənə çox
hörmət edir və səninlə daha yaxından tanış olmaq üçün
buraya gəlmişdi.

Nəfisə etinasızlıqla dedi:

– Amma mən istəmirəm ki, onun kimi adamlar mənə
yaxından tanısınlar, çünki o, əməli saleh adam deyil.

Nənə dedi:

– Nəfisə, səhv edirsən. O, gözəl və oxumuş bir cavan-
dır. İşləri də uğurludur və qoca bir anasından başqa heç
kəsi yoxdur. Bundan əlavə, deyəsən, üç dənə də şəxsi
maşını var.

– Elə bunun özü onu göstərir ki, onun ağılı yoxdur. Üç
maşın bir nəfərin nəyinə lazımdır?

Nənə özünü Nəfisənin sözlərini eşitməməzliyə vuraraq
dedi:

– O, altı ay öncə sənə üçün elçilik etmişdi. Mən bu işi
sən universiteti bitirənədək təxirə saldım. O, yenidən bu iş
üçün gəlib. Sonuncu imtahanlarını başlamaq istədiyin
üçün Mahmud istəyir ki, öz mersedesini mehriyyə olaraq
verməklə sənə universitetə get-gəlini asanlaşdırsın.

Nəfisə heyrətlə dedi:

– Nənə! Dediğin sözlər ciddidirmi? Doğrudan da, razı-
san ki, mən Mahmudun arvadı olum? Elə bilirsen ki, mən
o, milyoner olduğuna görə dinimi satacağam?

Nənə inadla dedi:

- Dinin bu mövzuya nə dəxli var?
- Məgər bilmirsən ki, onun dinə heç bir bağlılığı yoxdur? Heç namaz da qılmır!
- Onun hesabı sənin boynunda deyil ki! Allah onu əməllərinə görə haqq-hesaba çəkəcək.
- Nənə! Hər halda, mən dinsiz bir adamın arvadı ola bilmərəm.
- Amma o, hörmətli bir şəxsdir. Yaxşı, fərz edək ki, dinə o qədər də bağlı deyil, axı bunun sənə heç bir zərəri yoxdur.

Nəfisə əsəbləşərək dedi:

- Sən mənim dərdimin nə olduğunu başa düşmək istəmirsən! Ona görə də sənə tək-cə bir cavab deyirəm: xeyr!
- Hər halda, sənin düşünmək üçün kifayət qədər vaxtın var. Qorxuram ki, sonra bu təklifi rədd etdiyinə görə peşiman olarsan.
- Yox. Əmin ol ki, heç vaxt peşiman olmaram.
- Əgər istədiyin adamı tapmasan, onda nə edəcəksən?
- Heç vaxt ərə getməyəcəyəm. Amma, nənəcan, buna görə çox da narahat olma.

– Nəfisə! Hələ də tərslik edirsən. Mahmudun təklifini qəbul etmək sənin xeyrinədir. Bu xırda məsələləri qoy qırağa!

Nəfisə acı-acı gülərək dedi:

– Nənə! Necə oldu ki, bu məsələlər xırda oldu? Mən Əhmədi atası atamın qatili olduğu üçün qəbul etmədim,

halbuki Əhmədin burada heç bir günahı yox idi və atama onun heç bir zərəri dəyməmişdi. Elə deyilmi?! Lakin Mahmud uca Allahın sözündən çıxır və onun nemətlərinin şükrünü etmir. Bunu da bilirsən ki, din dünyada ən gözəl şeydir, hətta mənə atamdan da əzizdir. Mən mənim dinimlə savaşıyan birisinə necə ərə gedə bilərəm?!

Nənə qəmgin səsle dedi:

– Sən hələ də Əhmədin adını ehtiramla çəkirsən. Bəlkə, onunla ailə qurmadığın üçün narahatsan?

– O, bir şey etməyibdir ki, onun haqqında pis danışım. Amma ona ərə getmədiyim üçün narahat olmağım barədə səhv edirsən, çünki bu məsələ artıq bitmişdir. Bəlkə də, o, artıq ailə qurub.

– Onun barəsində pis danışmaq istəmirəm, çünki ondan pis bir şey görməmişəm. Başqalarının dediyinə görə də, nəcib bir insandır və bu baxımdan Mahmuddan da yaxşıdır. Amma Nəfisə, özün bilirsən ki, o, atanın qatilinin oğludur, Mahmudsa əmin oğludur. Bu məsələ olmasaydı, heç kəsi Əhməddən üstün bilməzdim. Hər halda, xahiş edirəm, bir az fikirləş və işin sonunu nəzərə al. Ümidvaram, məndən inciməzsən ki, atanın başına gələnləri danışmaqla Əhmədi qəbul etməməyinə bais olmuşam.

* * *

Nəfisə həmin gecə çox az yatdı. Bu hadisə onu çox nigaran etmiş və həyəcanlandırmışdı. Səhəri gün Aminənin yanına getdikdə öz-özünə dedi ki, dərdimi açıb ondan bu məsələnin həlli üçün kömək istəyəcəyəm. Lakin sonra bu

barədə ona heç nə deməməyi və Aminənin öncəki bəhs-
lərini davam etdirməsini istədi:

– Aminə, istəyirəm dünənki bəhsimizi davam edək.

– Deyəsən, bu gün yaxşı deyilsən. Qorxuram bəhs səni
yorar.

– Yox, istəyirəm narahatlıqlarımı bu bəhslərlə yadı-
m-dan çıxaram, çünki ömrümün ən xoş saatları elmimin art-
dığı saatlardır.

– Onda yenidən, onlarla bəhsə başlayırıq.

– Kimlərlə?

– Maddənin əzəli olduğunu və varlıqların yaranışının
maddənin hərəkəti nəticəsində olduğunu iddia edənlərlə.
Onlara deyirik ki, fərz edin, biz də maddənin əzəli olduđu-
nu qəbul edirik. O zaman onun haldan-hala düşməsinə
necə açıqlaya bilərik? Halbuki dəyişmə nəticəsində mad-
də cürbəcür şəkillərə düşür, bir halda ki, maddə öz bəsit
halında təkdir. Yaxud maddənin hissələrinin bir qisminin
digərindən fərqlənməsini necə izah edə bilərik?

– Maddənin dəyişməsi dedikdə, nəyi nəzərdə tutursan?

– Maddənin bir şəkildən başqa şəklə düşməsinə. Məsə-
lən, hidrogen bəzi dəyişikliklərdən sonra urana çevrilir.
Sonra uran da şüalanma nəticəsində radiuma çevrilir. Bu
iş, maddə qurğuşuna çevrilənədək davam edir və bundan
sonra daha o maddədə dəyişiklik olmur.

– Niyə?

– Doğrudan da, niyə? Yeri gəlmişkən, bunu da əlavə
edim ki, hansı səbəbə görə hidrogenlərin bəzisi dəyişmə
prosesində iştirak edir, bəzisi isə etmir?

– Əlbəttə, onların fikrinə görə, dəyişiklik ona görə baş verir ki, hər elementin daxilində onun əksi vardır.

– Əgər bu iddia doğru olsaydı, onda, gərək, bəzi hidrogenlər deyil, hamısı urana çevriləydi, çünki onların hamısının daxilində əksləri də var.

– Onda niyə bütün hidrogenlər urana çevrilmir?

– Demək, bu dəyişmələrin arxasında bir ağıl sahibi dayanmalıdır, çünki elm də sübut etdiyi kimi, maddə elektrik yüklərdən başqa bir şey deyil. Ona görə də onun şüuru ola bilməz. Deməli, maddə bu cür nizam və genişlikdə olan varlığı yarada bilməkdə acizdir.

Aminə daha sözünü davam etdirmədi, Nəfisənin üzünə baxaraq dedi:

– Nəfisə, nədir?

– Heç!

– Əlbəttə, bir şeyin olub-olmamağının fərqi yoxdur. Hər halda, ümid edirəm ki, güclü və salamat olarsan.

– Allah qoysa, hər şey yaxşı olacaq. Xüsusən indi sənin sözlərini eşitdikdən sonra hiss edirəm ki, daha da güclü olmuşam.

– Amma rəngin bir az qaçıb. – Aminə bunu deyib cəld yerindən qalxdı və bir neçə saniyədən sonra əlində bir stəkan su və dərmanla qayıtdı. Onları Nəfisəyə verərək dedi:

– Hələlik bu dərmanı iç və çalış istirahət edəsən. İnşallah, düzələrsən.

Nəfisə gülümsəyib dedi:

– Yadımdan lap çıxmışdı ki, sən həkimsən, mən səni daha çox ruhun və fikrin həkimi kimi tanıyıram.

Aminə də gülüb dedi:

– Əlbəttə, mən də buna üstünlük verirəm ki, bədənlərdən çox ruhların həkimi olum.

Nəfisə:

– Mən indi gedirəm. Təəssüf ki, sabah yanına gələ bilməyəcəyəm, gün batanadək dərsim var.

– Onda inşallah biri gün görüşərik.

Nəfisə yerindən qalxaraq dedi:

– Xudahafız, Aminə! Biri gün görüşmək ümidi ilə...

* * *

Ertəsi gün də keçdi, Nənə elçilik barəsində Nəfisəyə bir söz demədi. Nəfisə də dərstdən evə qayıtdıqda çox yorğun olduğuna görə otağına getdi və həmin gecə ötən gecədən daha yaxşı yatdı.

Səhəri gün Nəfisə tezdən avtobus dayanacağına durduqda, qarşısında Mercedes markalı gözəl bir maşın dayandı. Mahmud maşından düşərək dedi:

– Sabahın xeyir, Nəfisə! Bu gün səni universitetə ötürmək üçün əlimə yaxşı fürsət düşüb.

Nəfisə yerindən tərpənmədən yavaşca dedi:

– Yox, təşəkkür edirəm.

Mahmud:

– Xahiş edirəm, buyurun! – deyə israr etdi.

Nəfisə qısaca:

– Çox sağ ol, gözləyirəm. – dedi.

Mahmud:

– Kimi isə gözləyirsən? – soruşdu.

– Yox, avtobusu gözləyirəm, – deyə Nəfisə cavab verdi.
Mahmud güldü və təəccüblənərək dedi:

– Avtobusu gözləyirsən, amma mersedesə minmirsən.

– Bu sözü elə iftixar və qürurla dedi ki, Nəfisənin gözündə daha da alçaldı. Nəfisə yolun avtobus gələn istiqamətinə baxaraq dedi:

– Özünüzü çox yormayın, çünki maşına minməyəcəyəm.

Mahmud dedi:

– Sənin üçün çəkilən hər əzab şirindir. Ciddi deyirəm, xahiş edirəm, maşını öz malın hesab et.

Bu vaxt avtobus yetişdi. Nəfisə tələsik avtobusa tərəf gedərək dedi:

– Avtobus gəldi, xudahafız. – Bunu deyib avtobusa mindi. Mahmud isə matı-mutu qurumuş vəziyyətdə avtomobilin yanında durmuş və avtobusun arxasınca baxırdı.

Nəfisə Mahmudla üzləşdiyinə görə çox narahat idi. Həmin gün Aminəni görməyə getdikdə çox pərişan idi. Aminənin evinə yetişdikdə, o, evi yığışdırırdı. Nəfisə Aminəyə kömək etmək istədi, lakin o, icazə vermədi. Çünki Nəfisənin vəziyyəti yaxşı deyildi. İş bitdikdən sonra ikilikdə həyətdəki ağacın kölgəliyində oturdular. Aminə Nəfisəyə baxıb dedi:

– Nəfisə, nə isə olub?

– Aminə! Mən narahatam.

– Üzündən görürəm. Adam çətinliklər qarşısında güclü olmalı deyilmi?

– Olmalıdır, ancaq bir müddətdir ki, bəzi xırda çətinliklərdən əziyyət çəkirəm. Məsələn, bir neçə vaxt öncə əmi-oğlum, yeni atamın əmisi oğlu Mahmud mənim üçün elçilik etmişdi. Nənəm də məni razılaşmağa məcbur edir, düşünür ki, Mahmud cavanlıq, gözəllik, sərvət, təhsil, bir sözlə, hər cəhətdən mənə uyğundur.

Nəfisə susdu və daha bir söz demədi. Aminə Nəfisənin nə demək istədiyini başa düşüb soruşdu:

– Dindarlıq baxımından da?

– Yox, o, dindar deyil. Elə ona görə təklifini qəbul etmədim. Lakin mənim çətinliyim nənəmlədir. O, hələ də bu məsələyə israr edir. Digər tərəfdən, Mahmud da müxtəlif bəhanələrlə özünü mənə zorla qəbul etdirməyə səy göstərir. Bu məsələlər mənim narahatlığıma bais olub. Neçə vaxtdır, buna görə savaşıram.

Aminə təəssüflə soruşdu:

– Savaşıma? Kimlə?

– Nənəm və Mahmudla.

– Elə bildim, özünlə savaşırsan.

Nəfisə əminliklə dedi:

– Yox, məsələ aydındır. Özümlə savaşımağın söhbəti yoxdur.

– Nəfisə! Mən də səndən elə bunu gözləyirdim, ümidvaram ki, bu qısamüddətli narahatlıqlara dözüb, əvəzində həmişə rahat olarsan.

– Dindar olmayan kişiye ərə getməyin çətinliklərini deyirsən?

– Bəli. Ona görə ki, bu əməl dünya və axirətdə çətinliklərinə səbəb olur və insanı hər iki dünyada ziyana uğradır.

– Bəs necə edim ki, nənəm bu işdən əl çəksin?

– O bu tezliklə sənin fikrinlə razılaşmaz. Çünki bu məsələyə xüsusi bir eynəklə baxır. Ona görə də sən, gərək, çox mehribanlıqla və tədricən onu yumşaldasan.

– Nənəm bu barədə çox tərsdir və mənim sözlərimə heç fikir vermir, amma ümidvaram ki, onun ısrarı müqabilində necə olur-olsun, müqavimət göstərməyi bacaracağam.

Aminə təəccüblə dedi:

– Axı niyə bu qədər ısrar edir?

Nəfisə bir anlıq susdu. Nə deyəcəyini bilmirdi, çünki bildirdi ki, nənənin məqsədi Aminə ilə əlaqəni kəsməkdir. Lakin bunu Aminəyə deyə bilərdimi? Nəfisə hələ də sakit idi.

Aminə isə yenidən dedi:

– Nəfisə, hökmən nənənin bu qədər ısrar etməsinin bir səbəbi var, çünki heç bir şey səbəbsiz deyil.

Nəfisə ilişmişdi, mövzunu dəyişmək üçün dedi:

– Bəli, “hər şeyin bir səbəbi var” – qaydası Tanrını inkar edənlərin aləmin yaradılışını maddəyə nisbət vermələrinə gətirib çıxarır, halbuki maddə buna acizdir. Çünki onlar bu aləmin səbəbsiz yaranmış olduğunu deyə bilməzlər.

Aminə Nəfisənin, nənəsinin ısrarının səbəbi barəsində söhbət etməyə meyilli olmadığını başa düşüb, onu daha çox sıxmaq istəmədi və cavabında dedi:

– Bəli, bu məsələdə Tanrıya inananlarla materialistlər eyni mövqə sərgiləyirlər və yalnız bu varlıq aləminin yarıdıcısının kim olduğu barəsində fikir ayrılıqları var.

– Biz onlarla necə eyni fikirdə ola bilərik?

– Demək istədiyim odur ki, biz onlarla bir neçə şeydə razılaşıırıq: birincisi, varlıq aləmi yaradılmışdır və bu varlığın yaradılmasının bir səbəbi olmalıdır. İkincisi, hər şeyin var olmasına şübhə edən skeptiklərin əksinə olaraq, varlıq həqiqidir və buna söz ola bilməz. Üçüncüsü, insan ağıllı bu nəticəyə gəlir ki, bu aləmi və onun mürəkkəb sistemini bir qüvvə yaratmışdır və aləm varlığının davam etməsinə görə ona bağlıdır. Lakin bizim onlarla fikir ayrılığımız bu qüvvənin açıqlamasındadır.⁹

– Materialistlər də bu məsələni qəbul edir?

– Bəli, misal üçün, onlar "Dini düşüncə" kitabında deyirlər ki, əslində, biz son dərəcə təvazökarlıqla varlığın mənşəyi barəsindəki elmimizin olmamasını etiraf edirik.

– Deməli, bu üç şeydə materialistlərlə Tanrıya inananlar eyni əqidəyə sahibdirlər?

– Bəli, amma materialistlər varlığın səbəbini maddə və onun hərəkəti, Tanrıya inananlar isə varlığın səbəbini Allah bilirlər.

– Amma onlar maddənin əzəli olduğunu necə iddia edə bilərlər? Halbuki maddə dəyişilir. Əzəli olan isə dəyişilə bilməz.

– Bəli, əzəli olan dəyişilmir, çünki belə olsa, hər dəyişikliyin bir başlanğıcı olmalıdır. Başlanğıcı olan hər bir şey isə hədd və ölçüyə sahibdir.

– Həmçinin fizikada sübut olunduğu kimi, atom elektron, proton və digər elementlərdən təşəkkül tapmışdır ki,

⁹ Yəni bu qüvvə Allah, yoxsa materiyadır? – E.İ.

onların bir-birindən ayrılıb enerjiyə çevrilə bilməsi mümkündür. Bu, maddənin əzəli olmadığını sübut edir, çünki əzəli olan bir şeyin tərkibi ola bilməz.

– Nəfisə, bilirsənmi, niyə əzəli varlıq hissələrdən təşkil oluna bilməz? Aminə özü öz sualına cavab verərək dedi: – Əlbəttə, əzəli olanın hissələri olmadığını dedikdə, məqsədimiz odur ki, bu “mürəkkəb”in, hissələrdən təşkil olunmuşun necə yaranması bizim üçün aydınlaşsın. Yəni onun mürəkkəbliyi əzəlidir, yoxsa hissələri tədricən birləşərək bu “mürəkkəb”i əmələ gətirmişdir? Görəsən, əvvəl bu “mürəkkəb” yaranmışdır, yoxsa hissələri özündən öncə vücuda gəlmişdir? Bu əsasla, nə cavab verəcəklər?

– Gəl, belə dediklərini fərz edək ki, “mürəkkəb”in hissələri onun özündən qabaq var olmuşdur.

– Deməli, qəbul edirlər ki, “mürəkkəb” sonradan yaranıb və əzəli deyil, çünki ondan qabaq hissələri vücuda gəlmişdir. Həmçinin yaranma səbəblərinin necəliyi bunu göstərir.

– Bəs əgər desələr ki, “mürəkkəb” və onun hissələri birlikdə vücuda gəlmişdir. Onda necə?

– Onda deyəcəyik ki, belə olan halda “mürəkkəb”in hissələrinin “mürəkkəb”in özündən ayrılıb bilməsi və ya hissələrin dəyişmə yolu ilə ayrılıb bilməsi qeyri-mümkündür. Məsələn, su hidrogen və oksigenə çevrilir və ya hidrogen urana çevrilir. Bu misal göstərir ki, “mürəkkəb”in hissələrinin ayrılıb bilməsi mümkün haldır. Hissələrin ayrılması ilə də, “mürəkkəb” dağılıb aradan gedir. Buradan nəticə çıxarıyıq ki, “mürəkkəb”in hissələri bir-birindən ayrı-

la bilir. Beləliklə, bu müddəanın – “aradan getməyə məhkum olan heç bir şey əzəli ola bilməz” – müddəasının doğruluğu sübuta yetir.

– Hansı qaydaya əsasən, bu nəticəni almaq olar?

Aminə dedi:

– Bildiyimiz kimi, əgər bir şey əzəli olsa, bu o deməkdir ki, öz varlığında bir yaradıcıya ehtiyacı olmaz, çünki özü ilk səbəbdir. Başqa sözlə desək, səbəbi öz zatındadır.¹⁰ Deməli, o şeyi vücuda gətirən səbəblə onun dəyişilməsinə gətirib çıxaran səbəb arasında heç bir fərq yoxdur. Əgər belə olmasa, onda məhv olacaq. Lakin biz tam əksi-ni görürük ki, “mürəkkəb”in, öz yaranışında bir səbəbə ehtiyacı var və bu səbəbi əldən verdikdə özü də məhv olar. Nəfisə, bilirsənmi ki, son vaxtlar elm atomun bölünməsinin mümkün olduğunu sübuta yetirib?

– Bu göstərir ki, materialistlərin həyat və yaradılışın ilkin əsası hesab etdikləri maddə, yəni atom bölünə bilir, çünki atomlar mürəkkəbdir. Mürəkkəb şeylər isə bölünə bilir.

Aminə dedi:

– Deyilənlərdən məlum olur ki, “mürəkkəb” əzəli deyil, çünki elementləri aradan getdikdə özü də aradan gedir, məhv olur. Buna görə “mürəkkəb”i vücuda gətirən bir səbəb olmalıdır. Bu isə onun hissələrini qoruyub saxlayan “səbəb”dir. Qeyd etdik ki, əzəli olan varlığın yaranması üçün səbəbə ehtiyacı yoxdur.

¹⁰ Yəni uzun duzluluğu onun özündən qaynaqlandığı kimi, bunun da varlığı özündən qaynaqlanır. Deməli, uzun duzlu olmağının səbəbi uzun özüdür, zətidir. Yuxarıda qeyd olunan “ilk səbəb” də bu qəbildəndir. – E.İ.

Nəfisə soruşdu:

– Daimi hərarətin daha çox hərarət enerjisinə keçməsinə dair elmi nəzəriyyənin özü də varlığın qeyri-əzəli olmasına bir sübut deyilmi?

– Əlbəttə, elə təkcə hərarət enerjisinin səthinin dəyişilməsi vasitəsi ilə də iddia edə bilərik ki, varlıq əzəli deyil. Çünki əzəli olsaydı, hərarət varlığın bütün hissələrində əzəldən indiyədək bərabər olmalı idi və hətta milyonlarla il öncə aləmdə həyat qeyri-mümkün olardı.

Nəfisə dedi:

– Elmdə irəli sürülən digər bir nəzəriyyə isə varlıq aləminin daim genişlənməsi nəzəriyyəsidir. Bu genişlənməyə dair elmin göstərdiyi ölçülər varlıq aləminin qeyri-əzəli olduğunu göstərir, çünki əgər varlıq aləmi əzəli olsaydı, onda indi sonsuz dərəcədə genişlənməmiş olardı və ulduzların arasındakı fasilənin də sonu olmazdı, çünki bu fasilələr daim çoxalmaqda olacaqdı. Deməli, varlıq aləmi yaradılmışdır.

Aminə dedi:

– Elədir, varlıq aləmini yaradan isə yaradılmış deyil, əzəlidir. Heç bir zaman başqasına möhtac olmaz və o, uca və ulu olan Allah-taaladır.

Nəfisə dedi:

– Əfsuslar olsun ki, indi getməliyəm. Bir həftə səni görə bilməyəcəyəm, imtahanlarım bu gündən başlayıb. İstəyirəm bütün gücümü dərslərimə verim.

– Allah qoysa, müvəffəqiyyətlə bitirərsən. Gələn həftəyədək xudahafız!

İmtahan günləri ötüb keçdi. Nəfisə bu günlərdə bütün gücünü dərslərinə yönəltdi və zəhnini Mahmuddan və başqa narahatlıqlardan təmizləməyi bacardı. Çünki imtahanlarını müvəffəqiyyətlə başa vurmaq istəyirdi. İmtahanların bitdiyi sonuncu gün evə qayıdarkən Aminəni görmək üçün xəstəxanaya da baş çəkdi, amma ona dedilər ki, Aminə boş deyil. Buna görə də imtahanlarının bitdiyini və sabah onu görməyə gələcəyini xəbər vermək üçün ona çatacaq kiçik bir məktub yazıb bir həkimə verdi və Aminəyə çatdırmasını xahiş edib evə qayıtdı. Nənəsi onu sevinc ilə qarşıladı və həyəcandan onu qucaqlayıb dedi:

– Şükür Allaha ki, ölmədim səni mühəndis gördüm.

Nəfisə gülüb dedi:

– Amma hələ nəticəni almamışam.

– Əzizim! Hökmən qəbul olacaqsan.

– İnşallah sən deyən kimi olar.

Nəfisə otağına getdi. Orada büllur güldanın içində böyük gül dəstəsi gördü. Güllərin arasında kiçik bir qutu var idi. Qutunun üstünə belə yazılmışdı: “İmtahanlarının bitməsi münasibəti ilə sənə təqdim olunur. Böyük məhəbbətlə: Mahmud”.

Nəfisə başa düşdü ki, bu, bir görüşün başlanğıcıdır. Tələsik aşağı düşdü və nənəsinin yanına gəlib yavaşca dedi:

– Bu gül dəstəsini kim gətirib?

Nənə:

– Mahmud müəllimin sürücüsü gətirdi, dedi ki, Mahmud anası ilə bu gün günorta bura gələcək, – dedi.

Nəfisə özünü sakit aparmağa çalışaraq dedi:

– Mahmud müəllimin evi haradadır?

Nənə təəccüblənərək dedi:

– Təzə evinin ünvanını bilmirəm. Niyə soruşursan?

– Bu gül dəstəsini ona qaytarmaq istəyirəm.

Nənə əl-ayağa düşərək dedi:

– Gül dəstəsini qaytarırsan? Dəli olmusan? Qutunun içindəki qaşı almazdan olan üzüyü görmüsənmi?

– Mən qutunu açmamışam və O məni maraqlandırmır. Bu hədiyyəni heç cür qəbul etmərəm.

– Nəfisə! Sən dəli olmusan. Ağıllı insan bu işi görməz. Hər halda o sənin əmin oğludur, yeri gəlmişkən, sənə elçilik də edib.

Elə bil Nəfisəni elektrik vurdu. Dedi:

– Nənə! Nə dedin?! Kim mənə elçilik edib?!

– Mahmud.

– Nə vaxtdan o mənə elçilik edən olub? Mən bu barədə onunla heç vaxt razı olmamışam.

– Nəfisə! İş-işdən keçməmiş fikirləş. O, hər cəhətdən sənə uyğundur.

– Kifayət qədər fikirləşmişəm və bu nəticəyə gəlmişəm ki, onun elçiliyini qəbul etməyəcəyəm.

– Əcəb! Niyə bu nəticəyə gəlmisən?

– Çünki dinsiz bir şəxsdir.

– Ailə qurduqdan sonra onu düzəldə bilərsən.

– Düzəlməsə necə?

– O zaman Musa öz dinində, İsa da öz dinində. Sənlə Mahmudu bir qəbirə qoymayacaqlar ki?! Onun rahat yaşayışından istifadə et, qoy özü axirətdə cəzasına çatsın.

– Bu artıq şərikli həyat deyil, əslində sadəcə bir ticarət şirkətidir.

– Nə isə, son sözün nədir?

– Son sözüm bircə kəlmədir: yox!

– Bəs hədiyyəsi?

– O, laqeyd və özbaşına olduğu üçün, bütün hədiyyələrinin, məşinlərinin və evlərinin mənim yanımda qara qəpik qədər də qiyməti yoxdur. Onun hədiyyəsini qaytar və ona de ki, özünə yaraşan birisini axtarsın.

Nənə qəzəblə dedi:

– Mən ona heç bir şey qaytaran deyiləm. İstəyirsənsə, özün qaytar!

* * *

Saatlar bir-birini təqib etdi, günorta gəlib yetişdi. Mahmud gəldi. Ancaq o, tək idi. Nənə Mahmuda xoşgəldin deyib onu qonaq otağına oturdudu. Hal-əhval soruşduqdan sonra ikisi də oturdular. Nənə Nəfisənin Mahmudla edəcəyi rəftar üçün zəmin yaratmağa çalışıb dedi:

– Mahmud müəllim, göndərdiyiniz hədiyyəyə görə çox minnətdaram.

– Nəfisə bundan artığına layiqdir. Ümidvaram ki, üzük onun barmağına olar, – Mahmud dedi.

– Düzünü desəm, Nəfisə hələ uşaqdır. Buna görə onu ram etmək gərəkdir, – Nənə söz açdı.

– Niyə? – Mahmud soruşdu.

– Nəfisə hələ üzüyü əlinə taxmayıb, çünki imtahanlardan yorulduğunu deyir.

– Əlbəttə, onun istirahət etməyə haqqı var. Biz hələlik nişan üzüyünü təqdim etmək üçün onun razılığını istəyirik. Mən nişan üzüyü üçün Nəfisəyə layiqli bir neçə almaz da nəzərimdə tutmuşam. İndi, onları təqdim etmək üçün münasib vaxt təyin etməyə gəlmişəm, – Mahmud dedi.

– Mən tezliklə Nəfisəni razı saldıqdan sonra, münasib vaxtı təyin etmək üçün sizə zəng vuraram.

– Çox təəccüblüdür ki, Nəfisəni razı salmağa ehtiyac olacaq! Çünki bu iş tam təbiidir və hər baxımdan onun xeyrinədir, amma görünür ki, o hələ də uşaqdır!

Nənə Mahmudun sözündən narahat olsa da, üzə vurmayıb dedi:

– Düzdür. Amma şükür Allaha, ağıllı və uzaqqörəndir. Bəlkə də, bu işə xüsusi baxışla yanaşır. Amma inşallah, fikrini tezliklə dəyişər. – Nənənin sözləri bitməmiş qapı açıldı və əlində üzüyün qutusu olan Nəfisə otağa girdi. Nənənin ürəyi döyünməyə başladı. Nə isə pis bir hadisə baş verəcəyindən qorxdı. Ancaq onun gözlədiyi kimi olmadı, Nəfisə yavaşca salam verib qapının yanındakı stulda oturdu.

Mahmud salamlaşmaq üçün ayağa qalxdı və can-başla salam verdikdən və hal-əhval tutduqdan sonra öz yerində oturdu. Bir anlıq sükutdan sonra Nəfisə söhbəti açaraq Mahmuda dedi:

– Müəllim, səhər göndərdiyin gül dəstəsinə görə minnətdaram. Mən bu gül dəstəsini pak əmim oğlundan olan pak hədiyyə kimi qəbul edirəm. Bu qutuya gəldikdə, mən layiq olmadığım üçün onu qəbul edə bilmərəm.

Mahmud bir neçə anlıq mat qalıb nə deyəcəyini bilmədi. Sonra dili dolaşaraq dedi:

– Əcəb! Bu sözü deməkdə məqsədin nədir?

– Məqsədim açıq və aydındır. Sən atamın əmisi oğlusan və mən istərdim ki, qohumluğumuz elə bu həddə qalsın.

– Düzdür, mən atanın əmisi oğluyam, amma qohumluğumuzun bir az da yaxın olması daha yaxşı olmazdı mı?

– Xeyr!

– Olar, səbəbini soruşum? Çünki sən elə əvvəldən məndən çəkinirdin. Bir işdə səhvimmi olub? Yoxsa sənin haqqında bir pislikmi etmişəm?

– Xeyr, mənə qarşı bir pisliyin olmayıb, amma bu iş həm sənin, həm də mənim xeyrimədir.

– Nəfisə, bu işin mənim xeyrimə olduğunu haradan birlirsən?

– Çünki o halda biz qəlbən bir-birimizin yanında olmayacağıq, ona görə ki, mühüm bir amil bizim ayrılığımıza səbəb olacaq. Buna görə də elə əmioğlu-əmiqızı qalsaq, daha yaxşıdır.

– Əgər bizim ayrılığımıza səbəb olan şey maddiyyatdırsa, mən buna əhəmiyyət vermirəm, çünki sən də tezliklə mənim bütün var-dövlətimdən istifadə edəcəksən və yaşayışımızda olan fərq aradan gedəcək.

Mahmudun fikri həmişə maddiyyata yönəldiyinə görə Nəfisə əsəbləşdi, lakin özünü sakitləşdirərək dedi:

– Məqsədim bu deyil. Mənim nəzərdə tutduğum şey maddiyyat deyildir.

Mahmud Nəfisənin sözünü kəsərək dedi:

– Əgər ayrılığın səbəbi ictimai məsələdirsə, yenə də ortada bir problem yoxdur, çünki biz qohumuq. Üstəlik, hər ikimiz mühəndisik.

Nəfisə başını inkar əlaməti olaraq buladı və sərt şəkildə dedi:

– Müəllim, icazə verirsən, sözümü tamamlayım?

– Üzr istəyirəm, xahiş edirəm, buyurun!

– Bizim ayrılığımızın səbəbi dini etiqaddır.

Nəfisə bu cümləni dedikdən sonra Mahmudun göstərəcəyi reaksiyanı görmək üçün bir müddət sükut etdi.

Mahmud da bir anlıq susdu. Əl-ayağa düşdüyünü gizlətmək üçün boğazını arıtladı. Bu anadək sakit duran nə-nə isə Mahmudun bu çıxılmaz vəziyyətdən xilas olması üçün söhbətə qarışmağı məsləhət bilib dedi:

– Əzizim! Əqidə məsələsi ayrılığa səbəb olmayacaq, çünki Mahmud müəllim sənin əqidəni dəyişməyə məcbur etməyəcək. Elə deyilmi, Mahmud müəllim?

Nənənin sözləri Mahmudu adi vəziyyətinə qaytardı və o, tələsərək cavab verdi:

– Əlbəttə, əlbəttə! Mən Nəfisəni heç vaxt bir işə məcbur etmərəm. Bu, qeyri-mümkündür. Əgər bu məsələ onun razılığına mane olursa, mənim ona sözüm yoxdur. Onun razılığı şərtidir.

Nəfisə acı şəkildə gülərək dedi:

– Söhbətimizi uzatmaq qəsdim yoxdur, amma mənə buna vadar edirsən. İcazə ver, səndən bir şey soruşum. Sənin fikrincə, şəriqli həyatın mənası nədir?

Mahmud bu sualı eşidincə çaşıb qaldı. Çünki indiyə-dək şəriqli həyatın mənası barəsində düşünməmişdi. Bir anlıq sükutdan sonra dedi:

– Şəriqli həyat yaxşı və gözəldir.

– Amma bu, şəriqli həyatın mənası deyil, yalnız onun nəticəsidir.

Mahmud axmaqcasına gülüb dedi:

– Bəs hansı mənanı istəyirsən?

– Mən bir şey istəmirəm. Niyyətim sənin şəriqli həyat barəsində olan fikrini bilməkdir.

Bu zaman nənə Mahmudu xilas etmək niyyəti ilə yəni-dən söhbətə qarışb dedi:

– Nəfisə! Bu nə sözlərdir? Mahmud sənin atanın əmisi oğludur, bu, kifayət edər.

Nəfisə üzünü nənəsinə çevirib dedi:

– Nənə! Xahiş edirəm, mənə əzab verən şeyi başa düş. Mahmud müəllim başa düşmək istəmirsə, heç olmasa sən başa düş. Çünki şəriqli həyat bir ticarət şirkəti və ya ictimai klub deyil, ruh və fikir birliyidir. Bu birlik isə əqidələr fərqli olduqda əldə olunmur. Buna görə də əgər biz fikir baxımdan bir-birimizdən ayrılsaq, əslində, bizim şəriqli həyatımız da qırılacaqdır. Mən istəyirəm ki, nə o, belə həyata giriftar olsun, nə də mən.

Nənə Nəfisənin sözlərini eşitmirmiş kimi tərsliklə dedi:

– Siz hər biriniz öz əqidənizdə qala bilərsiniz.

Nəfisə deyilərək dedi:

– Mənim əzab çəkdiyim şey elə bu fikir və ruhun yad olmasıdır.

Nənə dedi:

– Əqidələriniz evlənəndən sonra bir-birinə yaxınlaşar. Elə deyil?

– Xeyr, çünki bir-birimizə bu yolla yaxın olmaq istəsək, gərək, hər birimiz nəzərlərimizdən bəzisini kənara qoyaq. Mən isə fikirlərimin heç birindən keçməyə razı deyiləm, hətta cüzi məsələlərdə olsa belə! Çünki dinim mənim üçün çox mühümdür və gələcəyim ona bağlıdır.

Bu zaman Mahmud danışmağa fürsət tapdı. Özünə alim görkəmi verərək dedi:

– Nəfisə! Üzr istəyirəm, amma sən dininin gələcəyinə dəxli yoxdur, çünki sən gələcəyin bir mexanika mühəndisi kimi aydındır, istər dindar ol, istərsə də olma. Həmçinin dindar olmasam da, mənim də gələcəyim bir memar mühəndis kimi aydındır.

Nəfisə dedi:

– Sən mənim dediyimi başa düşmək istəmirsən. Mənim dediyim gələcək ölümdən sonrakı həyatdır. Bu sən əhəmiyyət vermədiyən həmin gələcəkdir. Amma mən istəyirəm mümkün qədər bu yolda çalışım. Bunu da bil ki, mən bir mühəndis kimi gələcəyimdən çox ölümdən sonrakı həyatım üçün plan qururam. Çünki bu gələcək bir gün bitəcək, amma ölümdən sonrakı həyat isə əbədidir.

Mahmudun rəngi qaçdı. Sanki, Nəfisənin sözləri ona təsir etmişdi. Nənə isə istəyirdi ki, söhbət mümkün qədər tez bitsin. Ona görə dedi:

– Nəfisə! Otağına get. Bu barədə fikirləşmək üçün çox vaxtın var.

Nəfisə yerindən tərpənmədi. Nənə daha çox israr edərək dedi:

– Nəfisə! Dur, get. Uşaq-uşaq danışqlar bəsdir.

Mahmud gülüb dedi:

– Əlbəttə, Nəfisənin günahı yoxdur, çünki onu həyasız və dilli böyütmüsüz. Ümidvaram ki, azad və yeni həyatın qapılarını onun üzünə açacağam. Bəlkə də, Nəfisə oğlan və ya qız dostunun ona dediyi sözlərin təsiri altındadır.

Nənə Mahmudun oğlan dost barəsində etdiyi söhbətdən əsəbləşib sərt şəkildə dedi:

– Müəllim, ümidvaram, bu sözünü geri götürəcəksən, çünki Nəfisə pak qızıdır və kişilərlə dostluq edənlərdən deyil. Sonra üzünü Nəfisəyə çevirib dedi: – Nəfisə, xahiş edirəm, dur, get otağına!

Nəfisə əsəbi şəkildə yerindən qalxdı və qısaca xudafizləşib, otağına getdi. Yatağının qırağında oturub, narahatlıqdan əsərək, Mahmudun onların evini tərk etməsini gözləyirdi.

Amma nənə Mahmuddan üzr istəməyə başladı. Deyəsən, Nəfisənin bu cür rəftarı Mahmudu daha da inadkar etmişdi və Nəfisənin onu bütün evləri, məşinləri və daş-qayı ilə birgə rədd etməsindən hirslənmişdi. Necə olursa-

olsun, Nəfisədən intiqam almaq istəyirdi. Buna görə nə-nənin yanında özünü səbirli göstərərək dedi:

– Nənə, xahiş edirəm, üzrxahlıq etməyin. Mən tezliklə onu öz yolumla razı salmağa çalışacağam. Əlbəttə, siz də mənə kömək etməlisiniz. Nəfisə yumşalan kimi mənə zəng edin. – Bunu deyib, nənə ilə xudahafizləşdi və getdi. O, gedərkən öz-özünə deyirdi: “Nəfisədən intiqam almalıyam, onun başqa elçilərini fikrindən döndərməyə çalışmalıyam. Onlara deyəcəyəm ki, Nəfisə mənim nişanlım-dır. Ya da Nəfisəni pisləyəcəyəm. Bu cür olsa, Nəfisə son-da mənim təklifimi qəbul etməyə məcbur olacaq. O za-man, Nəfisə məni indi qəbul etmədiyi kimi, mən də onu qəbul etməyəcəyəm”.

Nəfisə isə özünü rahat hiss edirdi. İş bitmiş hesab etdi-yinə və Mahmudun əlindən xilas olduğuna görə sevinirdi. Buna görə də bütün narahatlıqlarını unutmağa çalışırdı.

* * *

Ertəsi günün səhəri, otaqdan aşağı düşərkən Nəfisə xoşhal görünürdü. Bu, nənəni təəccübləndirdi. Çünki onun çox narahat olduğunu düşünürdü.

Nəfisə mümkün qədər tez Aminənin yanına gedib, onu olanlardan xəbərdar etmək istəyirdi. Buna görə həmin günün günortasında Aminənin yanına getdi, amma onun başı bir xəstəyə çox qarışmışdı, ona görə də evə qayıtdı. Qapını açan nənəsi qorxu içində ona dedi:

– Yavaşca otağına get.

Nəfisə təəccüblənib dedi:

– Niyə? Nə olub ki?

– Sakit! Yuxarı qalx! Sonra hər şeyi danışaram. Səni çağdırmayınca aşağı düşmə.

Nəfisə başını itirmiş halda otağına getdi. Nənəsinin vəziyyətindən nə isə pis bir hadisə baş verdiyini başa düşdü. Nə qədər fikirləşdisə, ağlına bir şey gəlmədi. Gözlərini saatın əqrəblərinə dikmişdi. Ürəyi onların tez hərəkət etməsini istəyirdi, amma əqrəblər, sanki, saatın qara səthinə mıxlanmışdı.

Bir saatdan çox keçmişdi ki, qapının örtülməsinin, sonra isə onu çağıran nənənin səsi eşidildi. Tələsik aşağı düşdü. Nənəsi qəmgin və rəngi qaçmış halda Nəfisəyə məsələni demək üçün oturdu. Nəfisə nənənin vəziyyətindən qorxuya düşdü və dözməyib dedi:

– Nənə! Nə baş verib?

– Bilirsən, kim gəlmişdi?

– Yox... haradan bilim?

– Hamid Əfəndi!

Nəfisə mat qaldı və narahat halda dedi:

– Hamid Əfəndi, tanınmış torpaq sahibi!

– Bəli, bizim torpağımızı qəsb edən kəs.

– Nə istəyirdi?

– Bizim torpaq və evimizi almağa gəlmişdi. Qabaq da dediyim kimi, onun əlində bu ev və torpağın ona aid olduğunu göstərən rəsmi sənəd var. Ev ilə torpaq onun yanında girov olsa da, o mənə dedi: "Nəfisə universiteti bitirənədək sizə vaxt vermişdim. İndi isə hesablaşmaq istəyirəm, amma..."

Nənə sözünü davam etməyə cürət tapmayıb susdu.

Nəfisə kədərlə dedi:

– Nənə! Amma nə?

– Amma, gərək, biz bir şeyi qəbul edək.

Nəfisə pərişanlıqla yalvararaq dedi:

– Nəyi qəbul edək?

– Oğlunun kürəkənim olmasını qəbul edək. O zaman torpağı bizə qaytaracaq, evi isə bizim adımıza keçirəcək.

Nənənin bu sözləri deyəndə elə bil Nəfisənin başına çəkiclə vurdular. O, taqəti kəsilmiş halda dedi:

– Nənə! Nə dedi?!

– Allaha şükür, ona yaxşı bir cavab verdim.

– Necə?

– Ona dedim ki, sən nişanlısan. Əlbəttə, bunu çarəsiz olaraq dedim. Çünki əks təqdirdə əsəbləşəcəkdi. Bir də ona görə dedim ki, daha sənə tamah salmasın.

– Amma o, həqiqəti tezliklə başa düşəcək.

– Elə buna görə sən Mahmudun elçiliyini qəbul etməli-sən, çünki hər nə olsa da, o, Hamid Əfəndinin yaramaz və şərابخor oğlundan daha yaxşıdır.

Nəfisə ucadan ah çəkdi. Qısa sükutdan sonra başını qaldırıb dedi:

– Mən Mahmudu heç vaxt qəbul etmərəm. Qoy nə olsun, qoy Hamid Əfəndi bizim hər şeyimizi götürsün. Mən dinimi qorumaq üçün torpaq və evdən keçərəm.

Nəfisənin tərsliyindən əsəbləşən nənə artıq özünü idarə edə bilməyərək özünün baş-gözüne vurmağa, sonra isə

deyinib söyməyə başladı. Nəfisə onu sakitləşdirməyə səy etdi və çox çalışdıqdan sonra buna nail oldu. Sonra isə öz otağına gedib pərişan və həyəcanlı halda özünü yatağın üstünə atdı.

* * *

Ertəsi günün səhəri yetişdi. Nəfisə otağından bayıra çıxmadı. Nənə onun yatdığını düşündü və bir saat ona bənd olmadı. Sonra Nəfisəni durğuzmaq üçün onun otağına getdi. O, Nəfisənin bərk qızdırma içində yatdığını, üz-gözünün göyərdiyini, nəfəsinin isti olduğunu və tez-tez nəfəs alıb-verdiyini gördü. Əl-ayağa düşərək onu səslədi.

– Nəfisə! Nəfisə!

Nəfisə gözlərini açıb yad baxışlarla nənəsinə zillədi.

Nənə dedi:

– Nəfisə! Nə olub, mənim kiçik mühəndisim?!

Nəfisə zəif və qırıq-qırıq səslə dedi.

– Bilmirəm.

– Həkimə xəbər verim?

– Bəli, çox pisəm.

Nənə nə edəcəyini bilmədən aşağı düşdü. Mahmudla əlaqə saxlamaq və ondan Nəfisə üçün həkim tapmağı istəmək ağlına gəldi. Bunun üçün Mahmudun ofisinə zəng edib qəm-qüssə ilə dedi:

– Mahmud müəllim, xahiş edirəm, Nəfisəni xilas et. O, çox xəstədir.

Mahmud soyuqqanlıqla dedi:

- Nəfisəyə nə olub ki?
- Halı çox pisdir, həkimə ehtiyac var.
- Həkimlər səhərlər xəstəxanalarda olurlar, ofisləri bağlı olur.
- Amma siz tapa bilərsiniz, çünki rəsmi olmayan həkimlər də var.
- Hər-halda, mən indi məşğulam, başım qarışıqdır. Günortayadək səbir edin, düzəlməsə, mənə zəng edərsiz.

Nənənin dəstəyi qoyub Nəfisənin yanına getməkdən başqa çarəsi yox idi. Onun üçün qaynadılmış dərman bitkilərinin suyunu hazırladı ki, bəlkə, düzələr, amma Nəfisənin qızdırması getdikcə qalxırdı və yaxşılaşmaqdan əsər-əlamət yox idi. Elə ki günorta oldu, nənə yenə də Mahmuda zəng vurdu, amma onun orada olmadığını eşitdi. Mahmudun yerini soruşduqda ona dedilər: "Ölkə xaricindədir, bu gün qayıtmayacaq".

Nənə ümitsizcəsinə dəstəyi qoyub Nəfisənin yanına qayıtdı. Onun üçün bir az dua və Quran oxudu. Nəhayət, gecə oldu. Nəfisənin xəstəliyi hələ də güclənirdi. Nənə gördü ki, Nəfisənin bədəni titrəməyə başlayıb və o sayıqlayır, sanki, ağılı başında deyil. Tələsərək yenidən telefona tərəf getdi. Nə qədər çalışsa da, Mahmudla əlaqə qura bilmədi.

Bu zaman nənənin ağılına bir fikir gəldi, amma o fikrə əhəmiyyət verməyib, Nəfisənin yanına qayıtdı. Lakin Nəfisənin sayıqlama və güclü əsməcə ilə birgə olan naləsi nənəni çox nigarən etdi. Artıq dözə bilməyib, öz-özünə dedi:

"Allah mənə lənət eləsin, nəvəmi öldürürəm. Necə olur-olsun, onu xilas etməliyəm. Bəli, necə olur-olsun!" Sonra yenidən telefona tərəf getdi və nömrəni yığdı və özü ilə savaşılan halda xəstəxananın səkkizinci mərtəbəsinə zəng etdi. Tibb bacılarından biri dəstəyi götürdü. Nənə yalvararaq dedi:

– Doktor Aminə ilə danışmaq istəyirəm.

Tibb bacısı dedi:

– O öz otağındadır. Bəlkə də, indi yatmış olar.

– Xahiş edirəm, çağır onu. Çünki ona təcili ehtiyacım var. – Nənə yalvardı.

– Onda öz telefon nömrənizi verin, doktor Aminə sizinlə əlaqə saxlasın, çünki telefon xəttinin bu müddətdə məşğul olmağı mümkün deyil.

Nənə telefon nömrəsini ona verib dəstəyi asdı və Nəfisənin yanına qayıtdı. Bir neçə dəqiqə keçməmiş telefon zəng çaldı. Nənə tələsərək aşağı düşdü və dəstəyi götürüb dedi:

– Alo, doktor Aminə?

– Bəli, mən Aminəyəm, bəs siz kimsiz?

– Mən Nəfisənin nənəsiyəm. Doktor! Özünü bacardığın qədər tez bura çatdır. Nəfisənin halı çox pisdir.

– Nəfisə xəstədir? Nə olub?

Nənə qəhərini boğaraq dedi:

– Bilmirəm, tələs! Nəvəm ölüm ayağındadır. Aminə! Sən Allah, mümkün qədər tez gəl.

Aminə dedi:

– Nənə, indi gəlirəm. Eviniz haradadır?

Nənə ünvanı verdi və Nəfisənin yanına qayıtdı. O, Nəfisə üçün etdiyi arzuları düşünürdü və səbirsizliklə saatın əqrəblərini izləyirdi. Bir az keçmiş qapının zəngi çalındı. Nənə tələsik qapını açmağa getdi. Nənənin Nəfisəyə görə keçirdiyi həyəcan və nigaranlığı Aminəyə qarşı bütün kিনি unutmasına səbəb oldu. O onu, yalnız nəvəsini xilas edəcək bir həkim kimi görürdü. Buna görə də Aminə ilə mehriban salamlaşaraq onu Nəfisənin otağına ötürdü. Aminə Nəfisəni o vəziyyətdə görünə kövrəldi. Nənədən Nəfisənin başına bağlamaq üçün yaylıq istədi. Sonra nə-nəyə dedi:

– Xala can, icazə verirsən ki, bir həkimdən kömək istəyim? Çünki Nəfisənin vəziyyəti çox ağırdır.

– Gecənin bu vaxtında həkim haradan tapılar? Xahiş edirəm, Nəfisəni tək qoyma, qorxuram əlimizdən gedər.

– Bu həkim elə indi buradadır, icazə verirsənmi içəri girsin?

– Əlbəttə, əlbəttə!

Aminə getdi və bir həkimlə birgə geri qayıtdı, böyük bir səylə hər ikisi Nəfisəni müayinə etməklə məşğul oldular. Qısa müddətdən sonra Aminə nənəyə dedi:

– Nəfisə qırmızı qızdırma tutub və ciddi nəzarətə ehtiyacı var.

Nənə mat qalıb dedi:

– Bəs neynəyək?

– Mümkün qədər tez xəstəxanaya köçürülməlidir. İcazə verirsiniz?

Nənə qorxdı və qəm-qüssədən sinəsinə vuraraq dedi:

– Doktor, yəni o, çox xəstədir? Vay! Mən necə bədbəxtəm, nəvəmi ölüm ayağına verdim.

Aminə yenə dedi:

– Nənə! İcazə verirsiniz onu aparaq? Onu təcili xəstəxanaya çatdırmalıyıq.

Nənə ah-nalə çəkərək dedi:

– Başqa bir çarəmi var?

Bu zaman Aminənin yanındakı həkim tez xəstəxanaya zəng edib təcili yardım istədi.

Beləliklə, Nəfisəni xəstəxanaya köçürdülər. Aminə nənənin Nəfisə ilə gəlməsinə mane oldu, amma əvəzində söz verdi ki, fürsət tapan kimi ona Nəfisənin vəziyyəti ilə bağlı məlumat verəcək.

Aminə və onun qardaşı Əhməd – Aminəyə kömək etmək üçün gələn həkim o idi – gecədən səhərə kimi Nəfisənin başı üstə ayıq qaldılar və əllərindən gələn köməyi əsirgəmədilər. Səhərə yaxın Nəfisənin vəziyyəti yavaş-yavaş yaxşıya doğru dəyişməyə başladı və qızdırması azaldı, amma hələ də huşsuz vəziyyətdə idi və arabir sayıqlayırdı. Aminə Nəfisənin yatağının yanında durmuşdu, Əhməd isə yatağın o biri tərəfində stulda oturmuşdu. Hər ikisi sakit idi. Birdən Nəfisə yenidən sayıqlamağa başladı: “Onların atasının cinayətkar olması mümkün deyil. Nənə! Boşqab sındı... Aminə qatilin qızı deyil... Qoy bu lənətə gəl-

miş Mahmud getsin... Yüngül adamdır... Nənə! Mənə rəhm elə, qoy o, evi götürsün. Mən Mahmudu istəmirəm... Aminəyə nə deyim? Qardaşına necə yox cavabı verim? Sən Allah, demə ki, o, cinayətkar bir adamın qızıdır. O, mələkdir... Əhmədin atası niyə mənim atamı öldürdü? Mən Əhmədi iki dəfədən artıq görməmişəm... Nənə! Bəsdir, mən Mahmudu istəmirəm, evi istəmirəm, istəmirəm, istəmirəm... Əhmədin atası niyə atamı öldürdü? Niyə?"

Aminə rəngi qaçmış halda qardaşına baxıb dedi:

– Eşitdin?!

– Bəli, bu sözlərdən görünür ki, onun "yox" cavabı səbəbsiz deyilmiş!

– Güman edirəm ki, elə bu cürdür. Amma indi nə edək?

Əhməd gülümsəyib dedi:

– Hazırda onun sağlamlığı daha vacibdir. Sonra başa salmaq üçün kifayət qədər vaxtımız var.

* * *

İki gün keçdi. Bu iki gün ərzində Nəfisə xəstəliklə vuruşurdu. Nəhayət, Allahın köməyi ilə, ağır xəstəlik yavaş-yavaş keçməyə başladı.

Nəfisə gözlərini açdıqda, Aminə onun yanında oturmuşdu. Ətrafına baxdı. Xəstəxanaya köçürüldükdən sonra, ilk dəfə idi ki, gözlərini açdı. Gözü Aminəyə sataşdı. Nəfisə gözlərini yenidən bağladı, çünki yuxu gördüyünü düşünürdü. Nəfisəni başa düşən Aminə ona tərəf əyildi və alnını öpüb mehribanlıqla dedi:

– Nəfisə, necəsən?

Nəfisə yenə də gözlərini açdı və inamsızca Aminəyə baxdı. Sonra zəif səsle dedi:

– Sən, həqiqətən də, Aminəsən, yoxsa mən yuxu görürəm?

– Nəfisə! Yuxu görmürsən! Mən Aminəyəm. Allaha şükrlər olsun ki, səni bizə qaytardı.

Nəfisə gözləri ilə nənəsini axtarmağa başladı və dedi:

– Bəs nənəm haradadır?

– O, evdədir. Mən onun burada qalıb sənə baxmağını məsləhət bilmədim, çünki bu iş üçün halı münasib deyil. İndi ki yaxşılaşmısan, hökmən ona səni görməyə gəlməsi üçün xəbər verərəm.

– Bəs mən bura necə gəlmişəm? Sən məni necə tapmısan?

Aminə gülüb dedi:

– Sən indi yorğunsan. İstirahət etməlisən. Sabah hər şeyi sənə danışaram. İndi isə nənənə zəng vurmağa gedirəm.

– Yox, getmə, mən qorxuram. Məni tək qoyma.

– Nəfisə, nəyə görə qorxursan? Şükür Allaha ki, düzəlmisən!

– Mən qızdırmadan qorxmuram, mənim qorxum camaatdandır.

– İnşallah, bir-neçə dəqiqədən çox çəkməz. Tez qayıdıram!

Bu anda qapı açıldı və nənə tələsik içəri girib Nəfisəyə tərəf gəldi. Aminə onu qabaqlayıb dedi:

– Nənə, şükür Allaha, yaxşıdır və elə bir neçə dəqiqə öncə sizi soruşurdu. Əlbəttə, zəng vurmaq istəyirdim ki, siz özünüz gəldiniz.

Nənə sevinc göz yaşlarını leysan tək axıdırdı. Nəfisəni görüb yanında oturdu. Aminə yavaşca nənədən soruşdu:

– Nənə, tək gəlmisiniz?

Diqqəti başqa yerdə olan nənə çaşqınlıqla dedi:

– Bir neçə gecə öncə səninlə bizim evə gələn həmin həkim məni bura gətirdi.

Aminə dedi:

– O mənim qardaşım Əhməddir. Nə qədər mehriban olduğunu gördünüzmü?

Nəfisə eşitdiklərindən təəccübləndi. Bu sözləri bir-biri ilə əlaqələndirə bilmirdi. Amma xəstəlik maraqlanmağa imkan vermirdi. Buna görə də nənəsinin əlini əlləri ilə tutdu və yuxuya getdi. Nənə Aminənin stulunda oturdu. Aminə isə Nəfisənin vəziyyətinin yaxşı olduğuna əmin olduqdan sonra öz işi ilə məşğul oldu. Bir müddətdən sonra Nəfisə yenidən ayıldı və nənəsindən soruşdu:

– Bura necə gəlmişəm?

Nənə olanları Nəfisə üçün ətraflı şəkildə danışdı. – Mahmud onlara kömək etmədiyinə görə onu xilas etmək üçün Aminəyə müraciət etməyə məcbur olduğunu, eləcə də Aminə və qardaşının onun üçün göstərdikləri bütün səy və təlaş Nəfisəyə nəql etdi.

Nənə hər şeyi danışandan sonra Nəfisə dedi:

– Nənə, Mahmudla Aminənin əxlaqı arasında bir fərq yoxdurmu?

– Əlbəttə, fərq çoxdur. Aminə və qardaşı şəxsiyyətli insanlardırlar. Mahmud isə özünü şəxsiyyətsiz göstərdi, amma...

Nənə susdu. Nəfisə də nənəsinin sükutunun səbəbini anladı və bir söz deməyib, hər şeyi uca Tanrıya tapşırırdı.

Ertəsi günün səhəri Aminə Nəfisəyə baş çəkdikdə, onu əvvəlkindən daha yaxşı gördü. Nəfisə yatağında oturmuşdu. Aminə də sevincək onun yanında oturdu. Sonra isə nənəyə dedi:

– Mənim bir saat vaxtım var. Bu vaxt ərzində Nəfisənin yanında olacağam. İstəsəniz, bu zaman bir az istirahət edə bilərsiniz. Siz çox yorgunsunuz.

Nənə Aminəyə təşəkkürünü bildirdi və taxta divanın üstünə uzandı.

Nəfisə də Aminəyə çəkdiyi zəhmətlərə görə təşəkkür edib dedi:

– Mən iki həyatıma görə sənə borcluyam: biri – cismi həyat, digəri isə – fikri həyat. Bilmirəm yaxşılıqlarına görə necə təşəkkürümü bildirim.

– Bu, hər bacının öz bacısı ilə bağlı vəzifəsidir. Mən çox sevinirəm ki, nənən mənə zəng etdi, yoxsa sən də qırmızı qızdırmanın qurbanlarından olacaqdın. – Aminə dedi.

Nəfisə dili dolaşaraq dedi:

– Nənəm, bəli, bacı, o da bu işə görə çox sevinir.

Aminə dedi:

– Nəfisə, sən mənim barədə bir şey bilmədən hələ də mənə “bacı” deyirsən!

Nəfisə heyrtlənib dedi:

– Aminə, məqsədin nədir? Bu sözlə nə demək istəyirsən?

– Demək istəyirəm ki, sən hələ də mənim həyatım barəsində heç bir şey bilmirsən.

– Bilməli olduğum bir şey varmı?

– Bəli... Hər şey anamın mənə və qardaşıma hamilə olduğu vaxtdan başladı.

Nəfisə təəccüblə soruşdu:

– Anan sən və qardaşına hamilə olduğu vaxtdan? Onda siz əkizsiniz?

– Bəli, biz Əhmədlə bir sinifdə oxuyurduq, lakin mən xəstələndiyimə görə, üç il məktəbə getmədim.

– Ah, bəs belə de!

– Nəfisə, bizim oxşarlığımıza fikir verməmisən?

Nəfisə utanaraq dedi:

– Sözün düzü, Əhmədin üzünə çox da fikir verməmişəm.

Aminə gülümsəyərək dedi:

– Nəfisə, sən həyalı qızsan.

– Aminə, bilməli olduğum o şey nədir? – Nəfisə soruşdu.

– Atamla bağlıdır.

Bu zaman Nəfisənin ürəyi döyünməyə başladı. O dedi:

– Atan?!

– Bəli, biz bu dünyaya gəlməmişdən öncə, atam bir yol qəzasında dünyasını dəyişdi.

– O siz doğulmazdan əvvəl ölüb?

– Bəli. Biz, bu dünyaya yetim gəlmişik.

Bu anda nənə o üzdən-bu üzə çevrildi və qulaqlarını Aminənin sözlərini daha yaxşı eşitmək üçün şəklədi. Nəfisə bir daha soruşdu:

– Siz dünyaya yetim gəlmisiniz?

– Bəli, əslində hadisə bu cürdür, amma zahirdə bizim atamız iki il öncə ölüb.

– Necə yəni? – Nəfisə təəccübləndi.

– İcazə ver, əhvalatı sənə əvvəldən danışım. Atam Həməzə Rəhbəvi kasıb bir kişi imiş və yaxşı ad və gözəl əxlaqdan başqa bir şeyi yox imiş. Yetim qız olan anam da onu, azğın və varlı cavan oğlan olan xalaoğlusuna tərcih edib. Gözəllikdən əlavə, anama ata-anasından çoxlu var-dövlət irs qalıbmış. Ata-anam iki ildən çox birlikdə yaşamayıblar. Atam dünyasını dəyişdikdə anam səkkiz aylıq hamilə imiş. Beləliklə, o, həyatın çətinlikləri ilə təkbaşına qalıb və ərinə itirdiyinə görə çox qəm-qüssə çəkib. Anamın xalası və onun oğlu bu vəziyyətdən istifadə edərək, ona elçilik ediblər. Uşaqlar dünyaya gələndə onlara çox qayğı və diqqət göstərirlər.

Biz doğulduqdan sonra anamın xalası onunla çox mehriban davranıb və ona qulluq edib. Nəhayət, anamın iddəsi¹¹ bitib. Xalası ona deyib ki, indi himayəsiz qalmasın deyə, yaxşı olar, oğluna ərə getsin. Anam əvvəlcə razı ol-

¹¹ Ərindən boşanan və ya əri ölən qadının təkrar ərə gedə bilməsi üçün gözləməli olduğu vaxt – E.İ.

mayıb, lakin onlar daha çox israr ediblər. Xalası oğlu da davranışlarını düzəldəcəyi barəsində anama saysız vədlər verib. Söz verib ki, bütün gücünü uşaqlarını saxlamağa sərf edəcək və anam ondan mehribanlıqdan başqa bir şey görməyəcək. Nəhayət, bir çox isrardan sonra anam onunla ailə qurur. Bir müddətdən sonra başa düşür ki, əri bizim pasportumuzu öz adına keçirib və beləliklə, biz rəsmi şəkildə onun övladları sayılırıq. Anam bu işdən çox əsəbləşir və yoldaşına haqqımızı tapdaladığını deyir. Yol-daşı nə qədər bu işin bizim xeyrimizə olduğunu sübut etməyə çalışsa da, anam küsərək bizi özü ilə götürüb atasının evinə gedir. Əri isə məktublar göndərməklə yenidən öz vədlərini təkrar edir. O, anama çox vədlər verib bu işin bizim çox xeyrimizə olduğunu iddia edir. Anam da yenidən könülsüz qayıdır.

Vaxt ötüb keçdi və biz böyüdük, ancaq onun bizim həqiqi atamız olmadığını hələ də bilmirdik. Çox vaxt onu özümüizə qarşı daşürəkli görüb təəccüblənərdik, lakin bunun səbəbini bilmirdik.

Nəfisə kədərlə dedi:

– O sizə qarşı daşürəkli idi?

– Bəli, vədlərindən heç birinə əməl etmədi. Anamın bütün var-dövlətinə sahib çıxıb öz əyyaşlığı yolunda bada verdi. Axırda anam xəstələnib yatağa düşdü və bir neçə il qabaq həmin xəstəlikdən dünyadan getdi. Biz yetkinlik yaşına çatdıqda anam bizə əsl atamızın kim olduğunu dedi və sözlərinin düz olmasını sübut etmək üçün bizə sənədlər göstərdi.

Nəfisə tələsərək maraqla soruşdu:

– Hansı sənədləri?

– Sənədlər anam atasının evində olarkən atalığımızın ona yazdığı məktublar idi. Bu məktublarda yazılmışdı ki, pasportumuzu öz adına keçirməsi bizim xeyrimizədir. Məktublarda atamın adını da çəkmişdi. Eləcə də anamın bizə, atamı çox yaxşı tanıyan və bizim onun övladları olduğumuzu bilən şəxsləri tanıtdırdı. Bundan sonra anamın yoldaşının soyadını daşımaq bizə əzab verirdi. Atamın iki il bundan öncə öldüyü zamanadək Əhməd ilə mən onun günahlarının yükünü daşdığımıza görə əziyyət çəkirdik. Onun şəxsi sandıqçasını açdığımız zaman möhürlənmiş vərəqlər tapdıq. Bu vərəqlərdə açıq-aydın yazılmışdı ki, biz onun övladları deyilik. Atamızın adı da yazılmışdı. Sanki, haram malından bir şeyin bizə irs çatacağından qorxurdu, çünki çox simic və paxıl adam idi. Eləcə də bu sandıqçada başqalarına aid olan sənədləri tapdıq, amma onları öz sahiblərinə qaytara bilmədik. Bu vəsiyyətnamə anamın verdiyi məktublarla birgə, eləcə də atamı tanıyanların şahidlik etməsi bizə soyadımızı dəyişməyə imkan verdi. İnşallah, bu günlərdə nəticəsi bilinəcək. Nəfisə, indi Əhmədin atasını tanıdın?

Həyəcandan səsi tutulan Nəfisə dedi:

– Ah, bəli, indi onun atasını tanıdım. – Sonra başını Aminənin çiyninə qoyub dedi: – İndi daha elçiliyi qəbul etmək üçün bir maneə yoxdur. Mən sənin təklifini qəbul edirəm. Allahın mərhəməti ilə, bizim dərin bağlılığımıza mane olan şey aradan qalxdı.

Aminə onu qucaqladı və gözləri sevinc göz yaşları ilə dolmuş halda dedi:

– Bizə yol göstərmək üçün Quranı göndərən səni yəni-dən Aminəyə qaytardı.